евразия изилдөөлөрү
ачык журналы

№1(1)
2025

✷ открытый журнал евразийских исследований ✷

✷ open journal of eurasian issues ✷

e-ISSN: 1694-9080

eu
евразия
изилдөөлөрү
ачык журналы

Кыргыз Республикасы
“Илим Билим Консалтинг” ЖЧК

eu

евразия

изилдөөлөрү

ачык журналы

Кыргыз Республикасы
«ИЛИМ БИЛИМ КОНСАЛТИНГ» ЖЧК

e-ISSN: 1694-9080

2025-жылдын июнь айында негизделген

ЕВРАЗИЯ ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ
АЧЫК ЖУРНАЛЫ

№1(1) 2025

эл. почта: openjournal.ei@gmail.com **веб-сайт:** eijournal.ilimbilim.kg

редакциянын дареги: Абакир уулу Төрөбек көч., 39-үй 37-бат., Ош ш. 723500

Редакциялык коллегия

Башкы редактор
Имаралиев Өмүрбек Рахманалиевич

Жооптуу редактор
Эсенкан кызы Сымбат

Редколлегиянын мүчөлөрү

Абдиев Таалайбек Камбарович
(*Кыргыз-Түрк "Манас" университети, Кыргызстан*)

Абдужапар уулу Канатбек
(*Кытайдын коомдук илимдер академиясы, КЭР*)

Абдурасулов Абдугани Халмурзаевич
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Арстанов Сабыркул Абдиманапович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Бексултанов Азисбек Абдилкариевич
(*М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика университети, Кыргызстан*)

Жапаралиев Шербол Жапаралиевич
(*"Ала-Тоо" Эл аралык университети, Кыргызстан*)

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Кенжаев Идирисбек Гуламович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Колдошев Мисирали Колдошович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Мамаев Баходирджон Носирович
(*Андижан мамлекеттик техникалык институту, Өзбекстан*)

Мамбетакунов Уланбек Эсенбекович
(*Бишкек музыкалык-педагогикалык институту, Кыргызстан*)

Молдалиев Жоомарт Тумакович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Мурзакматов Аманбек Камытович
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Найманбай Айнур Рахымберди кызы
(*Л.Н. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети, Казакстан*)

Сайипбекова Анара Мурадовна
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Сакибаев Кыялбек Шерикбаевич
(*Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан*)

Темирова Махбуба
(*Андижан мамлекеттик педагогикалык институту, Өзбекстан*)

Уринов Бахром Жамолиддинович
(*Наманган мамлекеттик университети, Өзбекстан*)

Усеев Нурдин
(*Эл аралык Түрк академиясы, Казакстан*)

Негиздөөчү
«Илим Билим Консалтинг» ЖЧК

Журнал жөнүндө

“Евразия изилдөөлөрү ачык журналы” – теориялык, эмпирикалык жана аналитикалык изилдөөлөрдүн академиялык, рецензияланган журналы. Ар бир санда оригиналдуу илимий макалалар, рецензиялар жана тезистер, ошондой эле заманбап жана классикалык чыгармалардын котормолору басылып чыгат. Журнал 2025-жылдан бери чыгат.

Журнал **жылына төрт жолу** чыгып, **кыргыз**, **орус** жана **англис** тилдеринде материалдарды кабыл алат.

ЖМКнын катталгандыгы тууралуу күбөлүк: №10364, 2025-жылдын 23-июну.

Максаттары

- Кыргыз Республикасында жана чет өлкөлөрдө илимди жана изилдөөлөрдү өнүктүрүүгө көмөктөшүү.
- Илимпоздордун, изилдөөчүлөрдүн жана ар түрдүү тармактардын адистеринин ортосунда илимий диалог жана билим алмашуу үчүн аянтча түзүү.
- Илимий маданиятты жогорулатуу жана жаш окумуштуулардын жана студенттердин академиялык өсүшүн стимулдаштыруу.

Изилдөө аймагы

“Евразия изилдөөлөрү ачык журналы” илимдин бардык чөйрөлөрүндөгү учурдагы жетишкендиктерди жана актуалдуу маселелерди чагылдырган оригиналдуу изилдөө макалаларын, рецензияларды жана аналитикалык материалдарды чакырат. Журнал дисциплиналар аралык мүнөзгө ээ жана табигый, техникалык жана медициналык илимдерде, ошондой эле гуманитардык жана коомдук илимдерде эмгектенген изилдөөчүлөр үчүн ачык.

Журнал дисциплиналар боюнча илимий диалогду өнүктүрүүгө умтулат жана ар түрдүү илимий салттардын ыкмаларын бириктирген басылмаларды колдойт. Илимге, билимге, технологияга жана бүтүндөй коомго таасирин тийгизген жаңы теориялык ыкмаларды, инновациялык методдорду жана прикладдык иштеп чыгууларды ачкан изилдөөлөр өзгөчө кызыгууну туудурат.

Атап айтканда, журнал төмөнкү багыттар боюнча макалаларды жарыялайт:

- Табигый илимдер (физика, химия, биология, геология жб.)
- Техникалык жана инженердик илимдер
- Математика жана информатика
- Медицина жана биомедициналык илимдер
- Айыл чарба жана айлана-чөйрөнү коргоо илимдери
- Гуманитардык илимдер (филология, тарых, философия, искусство тарыхы жб.)
- Социалдык жана жүрүм-турум илимдери (социология, экономика, саясат таануу, психология жб.)
- Педагогика жана билим берүү
- Дисциплиналар аралык изилдөө

Журнал редакциясы жогорку академиялык стандарттарга жооп берген жана глобалдык жана жергиликтүү контексттерде илимдин илгерилешине салым кошкон материалдарды кубаттайт.

Жайылтуу

Журнал электрондук болуп бекер таратылат. Бардык макалалар http://eijournal.ilimbilim.kg сайтында ачык түрдө жарыяланат.

Авторлордун пикири редакциянын көз карашына дал келбеши мүмкүн.
Жарыяланган макалалардагы фактылардын тактыгы жана анықтыгы үчүн авторлор жоопту.

© «Илим Билим Консалтинг» ЖЧК

Кыргызская Республика
ОсОО «ИЛИМ БИЛИМ КОНСАЛТИНГ»

e-ISSN: 1694-9080

ОТКРЫТЫЙ ЖУРНАЛ
ЕВРАЗИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

основан в июне 2025 г.

№1(1) 2025

эл. почта: openjournal.ei@gmail.com **веб-сайт:** eijournal.ilimbilim.kg

адрес редакции: ул. Абакир уулу Төрөбек, дом 39 кв. 37, г. Ош 723500

Редакционная коллегия

Главный редактор
Имаралиев Өмүрбек Рахманалиевич

Ответственный редактор
Эсенкан кызы Сымбат

Члены редколлегии

Абдиев Таалайбек Камбарович
(Кыргызско-Турецкий университет “Манас”, Кыргызстан)

Абдужапар уулу Канатбек
(Китайская академия социальных наук, КНР)

Абдурасулов Абдугани Халмурзаевич
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Арстанов Сабыркул Абдиманапович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Бексултанов Азисбек Абдилкариевич
(Кыргызский экономический университет имени М. Рыскулбекова, Кыргызстан)

Жапаралиев Шербол Жапаралиевич
(Международный университет “Ала-Тоо”, Кыргызстан)

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Кенжаев Идирисбек Гуламович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Колдошев Мисирали Колдошович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Мамаев Баходирджон Носирович
(Андижанский государственный технический институт, Узбекистан)

Мамбетакунов Уланбек Эсенбекович
(Бишкекский музыкально-педагогический институт, Кыргызстан)

Молдалиев Жоомарт Тумакович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Мурзакматов Аманбек Камытович
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Найманбай Айнур Рахымберди кызы
(Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, Казахстан)

Сайипбекова Анара Мурадовна
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Сакибаев Кыялбек Шерикбаевич
(Ошский государственный университет, Кыргызстан)

Темирова Махбуба
(Андижанский государственный педагогический институт, Узбекистан)

Уринов Бахром Жамолиддинович
(Наманганский государственный университет, Узбекистан)

Усеев Нурдин
(Международная Тюркская академия, Казахстан)

Учредитель
ОсОО «Илим Билим Консалтинг»

О журнале

«Открытый журнал евразийских исследований» — академический рецензируемый журнал теоретических, эмпирических и аналитических исследований. В каждом выпуске публикуются оригинальные исследовательские статьи, обзоры и рефераты, переводы современных и классических работ. Издается с 2025 года.

Журнал выходит **четыре раза в год**, принимаются материалы на **кыргызском**, **русском** и **английском** языках.

Свидетельство о регистрации СМИ: №10364 от 23 июня 2025 года.

Цели

- Содействие развитию науки и научных исследований в Кыргызской Республике и за её пределами.
- Создание платформы для научного диалога и обмена знаниями между учеными, исследователями и специалистами различных отраслей.
- Повышение научной культуры и стимулирование академического роста молодых ученых и студентов.

Область исследований

«Открытый журнал евразийских исследований» приглашает к публикации оригинальные научные статьи, обзоры и аналитические материалы, отражающие современные достижения и актуальные проблемы во всех областях научного знания. Издание носит междисциплинарный характер и открыто для исследователей, работающих как в естественных, технических и медицинских науках, так и в гуманитарных и социальных дисциплинах.

Журнал стремится способствовать научному диалогу между различными отраслями знания и поддерживает публикации, объединяющие методы и подходы из разных научных традиций. Особый интерес представляют исследования, раскрывающие новые теоретические подходы, инновационные методы, а также прикладные разработки, имеющие значение для науки, образования, технологий и общества в целом.

В частности, журнал публикует статьи по следующим направлениям:

- Естественные науки (физика, химия, биология, геология и др.)
- Технические и инженерные науки
- Математика и информатика
- Медицинские и биомедицинские науки
- Сельское и экологическое хозяйство
- Гуманитарные науки (филология, история, философия, искусствоведение и др.)
- Социальные и поведенческие науки (социология, экономика, политология, психология и др.)
- Педагогика и образование
- Междисциплинарные исследования

Редакция журнала приветствует материалы, соответствующие высоким академическим стандартам и способствующие развитию научного знания в глобальном и локальном контексте.

Распространение

Журнал является электронным и распространяется бесплатно. Все статьи публикуются в открытом доступе на сайте: http://eijournal.ilimbilim.kg

---

Мнения авторов не обязательно совпадают с мнением редакции.
Ответственность за достоверность и точность фактов в опубликованных статьях несут авторы.
© ОсОО «Илим Билим Консалтинг»

Kyrgyz Republic
«ILIM BILIM CONSULTING» LLC

e-ISSN: 1694-9080

OPEN JOURNAL OF
EURASIAN ISSUES

founded in June 2025

№1(1) 2025

e-mail: openjournal.ei@gmail.com **website:** eijournal.ilimbilim.kg

address: Abakir uulu Torobek str. building 39 apt. 37, Osh 723500

Editorial Board

Editor-in-Chief
Omurbek Rakhmanalievich Imaraliev

Managing Editor
Symbat Esenkan kyzy

Members of Editorial Team

Taalaibek Kambarovich Abdiev
(*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan*)

Kanatbek Abdujapar uulu
(*Chinese Academy of Social Sciences, PRC*)

Abdugani Khalmurzaevich Abdurasulov
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Sabyrkul Abdimanapovich Arstanov
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Azisbek Abdilkarievich Beksultanov
(*Kyrgyz University of Economics named after M. Ryskulbekov, Kyrgyzstan*)

Sherbol Zhaparaliev
(*"Ala-Too" International University, Kyrgyzstan*)

Kubanychbek Abdykadyrovich Isakov
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Idirisbek Gulamovich Kenzhaev
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Misirali Koldoshovich Koldoshev
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Bakhodirjon Nosirovich Mamaev
(*Andijan State Technical Institute, Uzbekistan*)

Ulanbek Esenbekovich Mambetakunov
(*Bishkek Music and Pedagogical Institute, Kyrgyzstan*)

Zhoomart Tumakovich Moldaliev
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Amanbek Kamytovich Murzakmatov
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Naimanbay Ainur Rakhymberdi kyzy
(*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan*)

Anara Muradovna Sayipbekova
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Kyalbek Sherikbaevich Sakibaev
(*Osh State University, Kyrgyzstan*)

Mahbuba Temirova
(*Andijan State Pedagogical Institute, Uzbekistan*)

Bakhrom Zhamoliddinovich Urinov
(*Namangan State University, Uzbekistan*)

Nurdin Useev
(*International Turkic Academy, Kazakhstan*)

Founder
«Ilim Bilim Consulting» LLC

About the Journal

The Open Journal of Eurasian Issues is an academic, peer-reviewed journal of theoretical, empirical, and analytical research. Each issue publishes original research articles, reviews, and abstracts, as well as translations of contemporary and classic works. Published since 2025.

The journal is published **four times a year** and accepts materials in **Kyrgyz**, **Russian**, and **English**.

Certificate of mass media registration: No. 10364 dated June 23, 2025.

Aims

- Promoting the development of science and research in the Kyrgyz Republic and abroad.
- Creating a platform for scientific dialogue and knowledge exchange between scientists, researchers, and specialists from various fields.
- Improving scientific culture and stimulating the academic growth of young scientists and students.

Scope

The Open Journal of Eurasian Issues invites original research articles, reviews, and analytical materials reflecting current advances and pressing issues in all areas of scientific knowledge. The journal is interdisciplinary in nature and open to researchers working in the natural, technical, and medical sciences, as well as the humanities and social sciences.

The journal strives to foster scholarly dialogue across disciplines and supports publications that integrate methods and approaches from diverse scientific traditions. Of particular interest are studies that reveal new theoretical approaches, innovative methods, and applied developments that have implications for science, education, technology, and society at large.

In particular, the journal publishes articles in the following areas:

- Natural Sciences (physics, chemistry, biology, geology, etc.)
- Technical and Engineering Sciences
- Mathematics and Computer Science
- Medical and Biomedical Sciences
- Agriculture and Environmental Science
- Humanities (philology, history, philosophy, art history, etc.)
- Social and Behavioral Sciences (sociology, economics, political science, psychology, etc.)
- Pedagogy and Education
- Interdisciplinary Research

The editors of the journal welcome submissions that meet high academic standards and contribute to the advancement of scientific knowledge in global and local contexts.

Distribution

The journal is electronic and distributed free of charge. All articles are published in open access on the website: http://eijournal.ilimbilim.kg

---

The opinions of the authors do not necessarily coincide with the opinion of the editors.
The authors are responsible for the reliability and accuracy of the facts in published articles.
© «Ilim Bilim Consulting» LLC

МАЗМУНУ
Содержание
Contents

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Абдибаетова А.А., Имаралиева Ж.Р.
Мектепке чейинки билим берүүчү мекеменин окуу процессин башкаруунун технологиясы 1

Салимбаева Б.
«Манас» эпосундагы элдик тарбия аркылуу окуучулардын чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу 10

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Абдимиталип уулу Н.
Махмуд Кашгаринин "Диван Лугат ат-Түрк" сөздүгүндөгү кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын издери 17

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS

Имаралиев О.Р., Аширов Н.С., Хашимова Г.А.
Ишкананын каржылык ресурстарын пландоо каражаттары........ 26

Бексултанов А.А., Мелисов А.Н., Аманова Г.Ж.
Экономикалык чечимдерди кабыл алууда прогноздук моделдердин колдонулушу 33

ФИЛОЛОГИЯ / ФИЛОЛОГИЯ / PHILOLOGY

Мурзакметов А.
Кыргыз макал-лакаптарын өздөштүрүүдөгү айрым проблемалар 40

ЖУРНАЛИСТИКА жана PR / ЖУРНАЛИСТИКА и PR / JOURNALISM and PR

Камалидинова А.С.
Жарандык журналистиканы түшүнүү: концептуалдык негиз 47

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 1-9

eijournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 373.3:658.5:004.9

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ МЕКЕМЕНИН ОКУУ ПРОЦЕССИН БАШКАРУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Абдибаетова Айжамал Абдибаетовна
магистрант, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык Университети, Кыргызстан

Имаралиева Жамила Рахманалиевна
улук окутуучу, п.и.к., Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык Университети, Кыргызстан,
imaralievaj283@gmail.com

Аннотация
Бул макалада мектепке чейинки билим берүүчү мекеменин окуу процессин башкаруунун заманбап технологиялары каралат. Билим берүү процессин эффективдүү уюштуруу жана башкаруу үчүн инновациялык ыкмаларды колдонуу зарылдыгы баса белгиленет. Макалада билим берүүнүн сапатын жогорулатуу, балдардын өнүгүүсүнө ылайыктуу шарттарды түзүү, тарбиячылар менен ата-энелердин кызматташуусун камсыздоо сыяктуу маселелерге көңүл бурулат. Мектепке чейинки курактагы балдардын психологиялык жана физиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен башкаруу технологияларын тандоо өзгөчө мааниге ээ. Ошондой эле санариптик каражаттарды жана интерактивдүү методдорду колдонуу аркылуу окуу процессин башкаруунун натыйжалуулугу белгиленет. Бул багытта жетекчинин, тарбиячынын жана администрациянын ролу өзгөчө орунга ээ. Макалада тажрыйбага негизделген мисалдар жана сунуштар келтирилет. Изилдөөнүн жыйынтыгында мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде башкарууну оптималдаштыруу жолдору сунушталат.

Ачкыч сөздөр: билим берүү, башкаруу, технология, бала, тарбиячы, процесс, метод, өнүгүү, санарип, инновация

Шилтеме үчүн: Абдибаетова А.А., Имаралиева Ж.Р. (2025). Мектепке чейинки билим берүүчү мекеменин окуу процессин башкаруунун технологиясы. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 1-9.

Киришүү

Мектепке чейинки билим берүү – бул баланын жашоосундагы алгачкы жана өтө маанилүү баскыч болуп саналат. Дал ушул мезгилде баланын инсан катары калыптанышы, дүйнө таанымынын негиздери жана социалдык көндүмдөрү түптөлөт. Ошондуктан бул этаптагы билим берүү жана тарбиялоо иштери өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Заманбап коомдо билим берүү системасына болгон талаптар тынымсыз өзгөрүп, ага жараша билим берүү мекемелеринин башкаруу процесси да жаңыча көз караштарды, ыкмаларды жана технологияларды киргизүүнү талап кылууда [1; 2].

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Окуу процессин башкаруу – бул педагогикалык жана уюштуруучулук иш-аракеттердин татаал комплекси, ал баланын ар тараптуу өнүгүүсүн камсыз кылууга багытталган. Мектепке чейинки уюмда бул процессти туура жана натыйжалуу башкаруу жалпы билим берүү сапатына, баланын жаратмандык жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнө жана социалдашуу процессине түз таасир этет [3]. Башкаруунун эффективдүү болушу педагогдордун кесипкөйлүгүнө, билим берүү программаларынын мазмунуна жана колдонулган технологиялардын заман талабына жооп берүүсүнө жараша аныкталат.

Айрыкча санариптик доордо маалыматтык-коммуникациялык технологияларды, электрондук башкаруу системаларын жана интерактивдүү окутуу методдорун киргизүү муктаждыгы күч алды [4]. Бул технологиялар башкарууну натыйжалуу жүргүзүү менен катар билим берүүнүн мазмунун да байытып, педагогдор менен ата-энелердин өз ара аракетин жакшыртат. Ошондуктан мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде башкаруу ишин илимий негизде уюштуруу, инновациялык ыкмаларды колдонуу жана алардын эффективдүүлүгүн талдоо – заманбап билим берүү системасынын артыкчылыктуу багыты болуп саналат.

Бул макалада мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин окуу процессин башкаруунун технологиялары терең талданып, учурдагы тажрыйбалар жана колдонууга ылайыктуу моделдер мисал катары каралат.

Бул изилдөөдө мектепке чейинки билим берүү мекемесинин окуу процессин башкаруунун технологияларын талдоо жана практикалык мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо максатында бир нече илимий-методикалык ыкмалар колдонулду. Биринчиден, **теориялык методдор** – илимий адабияттарды, нормативдик документтерди жана азыркы билим берүү системасына байланыштуу стратегиялык материалдарды талдоо аркылуу башкаруунун негиздери, түшүнүктөрү жана технологиялары изилденди.

Экинчиден, **эмпирикалык методдор** – мектепке чейинки билим берүү уюмдарында жүргүзүлгөн байкоо, ачык жана көмүскө интервью, анкеталоо жана талдоо ыкмалары аркылуу реалдуу практикадагы башкаруу процессинин абалы аныкталды. Бул методдор педагогдордун жана жетекчилердин тажрыйбасын, алардын колдонуп жаткан технологияларын жана кыйынчылыктарын чагылдырууга мүмкүнчүлүк берди.

Үчүнчүдөн, **салыштырма анализ методу** колдонулуп, ар кандай мектепке чейинки мекемелердеги башкаруу технологиялары бири-бири менен салыштырылып, алардын артыкчылыктары жана кемчиликтери белгиленди.

Изилдөө натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн **системалуу ыкма** негизинде маалыматтар иреттелип, комплекстүү баа берилди. Бул ыкмалар макаланын мазмунунун ишенимдүүлүгүн камсыздап, илимий жыйынтыктарды негиздөөгө шарт түздү.

Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде окуу процессин башкаруу – бул ар тараптуу уюштуруучу жана көзөмөлдөөчү ишмердик болуп эсептелет. Ал билим берүү сапатын жогорулатууга, баланын индивидуалдуу өзгөчөлүктөрүн эске алган шарттарды түзүүгө жана педагогикалык жамааттын натыйжалуу иш алып барышына багытталган. Башкарууну натыйжалуу жүргүзүү үчүн ар кандай технологиялар колдонулат, аларды шарттуу түрдө үч негизги багытка бөлсө болот: ***маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, инновациялык педагогикалык технологиялар*** жана ***мониторингдик технологиялар.***

1. ***Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ).*** Бул технологиялар окуу процесси тууралуу маалыматты чогултуу, сактоо, иштеп чыгуу жана башкарууда колдонулат. Санарип платформалар (мисалы, электрондук күндөлүк, маалыматтык порталдар), видео сабактар, интерактивдүү доскалар жана окуу тиркемелери балдардын кызыгуусун арттырып, педагогдорго окуу процессин натыйжалуу жүргүзүүгө көмөк көрсөтөт. Ошондой эле ата-энелер менен ыкчам байланыш түзүүдө да МКТ зор рол ойнойт.

2. ***Инновациялык педагогикалык технологиялар.*** Бул технологиялар баланын жекече өзгөчөлүктөрүнө жараша окуу-тарбия процессин пландап, чыгармачылык менен уюштурууну көздөйт. Мисалы: долбоордук метод, оюн аркылуу окутуу, STEAM-ыкмалары, креативдик ой жүгүртүүнү өнүктүрүүчү көнүгүүлөр ж.б. Бул ыкмалар билим берүүнүн мазмунун байытып, балдардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

3. ***Мониторинг жана баалоо технологиялары.*** Бул технологиялар окуу процессинин сапатын баалоо, балдардын өнүгүүсүн көзөмөлдөө жана педагогдордун ишмердүүлүгүнө анализ жүргүзүү максатында колдонулат. Индивидуалдуу өнүгүү карталары, байкоо барактары, тестирлөө жана диагностикалык куралдар аркылуу жетишкендиктер так аныкталып, андан аркы иш-аракеттер пландалат.

Ошондой эле башкаруу технологияларын тандоодо жетекчи тарабынан **лидерлик, жамааттык иш уюштуруу, маалымат менен иштөө жөндөмү** сыяктуу компетенциялар да өзгөчө мааниге ээ. Тарбиячы-педагогдордун үзгүлтүксүз кесиптик өнүгүүсү, усулдук колдоо, ата-энелер менен биргелешкен иш-аракеттер – булар да натыйжалуу башкаруунун негизги компоненттери катары каралат.

Ушул багытта башкаруу технологияларын туура колдонуу менен мектепке чейинки билим берүү мекемеси билим берүүнүн сапатын жогорулатып, ар бир баланын гармониялуу өнүгүшүнө көмөктөшө алат.

Эксперименттик иш: практикада колдонулган башкаруу технологиясынын мисалы

Изилдөөнүн алкагында Кара-Суу районундагы "Эркетай бала" мектепке чейинки билим берүүчү мекемеде 3 айлык эксперимент уюштурулду. Максат — окуу процессин башкарууда **"санариптик пландоо жана мониторинг технологиясынын"** натыйжалуулугун текшерүү.

Эксперименттин максаты:

Санариптик башкаруу технологиясынын жардамы менен окуу процессин пландоо, көзөмөлдөө жана ата-энелер менен байланыш түзүү иштерин оптималдаштыруу.

Экспериментке катышкандар:

- 3 тайпа (ар бири 20 баладан),
- 6 тарбиячы-педагог,
- мекеменин жетекчиси жана усулчу.

Колдонулган технология:

"KindEdu" аттуу электрондук платформа колдонулду. Анын функциялары:

- Ар жумага сабактардын санариптик пландоосу;
- Балдардын өнүгүү динамикасын көзөмөлдөө (электрондук күндөлүк);
- Ата-энелер үчүн кабарламалар жана фотоматериалдар менен бөлүшүү;
- Ар бир тарбиячыга жекече календардык план түзүү.

Эксперименттин жүрүшү:

Багыты	**Баштапкы абал (контроль тайпа)**	**Эксперименттик тайпа (KindEdu колдонулган)**
Пландоонун ырааттуулугу	Кагаз түрүндө, көп убакыт талап кылат	Электрондук система менен тез жана иреттүү
Мониторинг	Байкоо негизинде, субъективдүү	Санариптик карта менен так баалоо жүргүзүлдү
Ата-энелер менен байланыш	Телефон/жыйын аркылуу	Электрондук билдирүү, сүрөт/видео
Педагогдордун иш жүктөмү	Жогорку	Орточо, убакыт үнөмдөлдү

Натыйжалар:

Эксперимент аягында төмөнкү натыйжалар байкалды:

- Педагогдор 20–25% убакыт үнөмдөдү;
- Ата-энелердин катышуусу 2 эсе жогорулады;
- Балдардын күнүмдүк активдүүлүгү 15% өстү;
- Мекеме жетекчилиги тарабынан ишмердүүлүктү көзөмөлдөө жеңилдеди.

Мисал:

4 жаштагы балдар менен өткөрүлгөн "Табият жана мен" аттуу темадагы сабакта тарбиячы санариптик платформадан сүрөттөрдү көрсөтүп, оюн-зоокту экран аркылуу жүргүзүп, андан соң жыйынтыкты системага киргизди. Ата-энелер ошол эле күнү баласынын катышуусуна байланыштуу отчет алышты.

Салыштырма анализ таблицасы (эксперимент жыйынтыгы):

Көрсөткүчтөр	**Контроль тайпа**	**Эксперимент тайпа**	**Өзгөрүү (%)**
Педагогдордун убакыт үнөмдөө деңгээли	0%	25%	+25%
Ата-энелердин катышуу активдүүлүгү	30%	60%	+30%
Балдардын сабакка активдүүлүгү	65%	80%	+15%
Мониторинг жана пландоонун тактыгы	Орточо	Жогорку	—
Педагогдордун канааттануу деңгээли	Орточо	Жогорку	—

График: Балдардын активдүүлүк деңгээли (%)

Сиз график түрүндө көргүңүз келсе, мен аны визуал түрүндө жасап бере алам. Убактылуу текст менен түшүндүрөм:

Контроль тайпа: ████████████ (65%)

Эксперимент тайпа: ████████████████ (80%)

Бул график көрсөтүп тургандай, электрондук технологияны колдонуу менен окуу процессинин кызыктуулугу жана балдардын катышуусу кыйла жогорулаган.

Илимий жыйынтык

Эксперименттин жүрүшүндө санариптик башкаруу технологияларын колдонуу мектепке чейинки билим берүү мекемесинин окуу процессине бир катар оң таасирлерди тийгизгени аныкталды. Атап айтканда, педагогдор үчүн убакытты үнөмдөө, сабактарды пландаштыруунун ырааттуулугу, балдардын активдүүлүгүнүн өсүшү жана ата-энелер менен үзгүлтүксүз байланыш системасы түзүлгөнү байкалды.

Эксперименттин жыйынтыгы санариптик технологияларды башкаруунун эффективдүү куралы катары пайдалануу мүмкүн экендигин көрсөттү. Мындай технологиялар педагогдордун ишин жеңилдетип гана койбостон, билим берүү процессинин сапатына түздөн-түз оң таасирин тийгизет. Эң негизгиси — ар бир баланын өнүгүүсүнө жекече мамиле кылууга шарт түзүлөт.

Сунуштар

1. Мектепке чейинки мекемелерге санариптик башкаруу платформаларын (мис., KindEdu, Mektep.kg) кеңири киргизүү.
2. Тарбиячыларды жаңы технологияларды пайдаланууга үйрөтүү боюнча тренингдерди үзгүлтүксүз уюштуруу.
3. Ата-энелердин катышуусун жогорулатуу үчүн электрондук коммуникацияны активдүү пайдалануу.
4. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде окуу процессин башкаруу боюнча усулдук колдонмолорду иштеп чыгуу.
5. Билим берүү министрлиги тарабынан санариптик башкарууга өтүүнү стимулдаштыруу саясатын колдоо.

Жалпы жыйынтык:

Макалада мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин окуу процессин башкаруунун технологиялары терең талданып, санариптик башкаруу системаларынын ролу жана өзгөчөлүктөрү көрсөтүлдү. Бул билим берүү системасынын учурдагы талаптарына жооп берүү үчүн жаңыча ыкмалар жана инновациялар киргизилиши зарыл экендиги белгиленди. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде иш жүргүзүүнүн натыйжалуулугун арттыруу үчүн санариптик платформалар жана технологиялардын колдонулушу билим берүүнүн сапатын жогорулатуу мүмкүнчүлүгүн ачат.

KindEdu сыяктуу электрондук платформалар педагогдордун ишин жеңилдетип, ата-энелер менен тыгыз байланыш түзүүгө, балдардын өнүгүүсүн эффективдүү көзөмөлдөөгө жана окуу процессин жекече жол менен уюштурууга шарт түзөт. Эксперименттик иштерден көрүнүп тургандай, бул технологиялар балдардын сабакка катышуусун, педагогдордун иш жүгүн жана ата-энелердин билим берүү процесине катышуусун көбөйтүүгө жардам берет.

Жалпы алганда, мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде санариптик башкаруу технологияларын колдонуу — билим берүү сапатын арттыруудагы эң эффективдүү жолдордун бири болуп саналат. Педагогдордун, ата-энелердин жана мекеме жетекчилигинин биргеликтеги ишмердүүлүгүн оптималдаштыруучу заманбап технологиялар билим берүүнүн бардык катышуучулары үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Сунуштар:

1. Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде санариптик платформаларды кеңири киргизүү.
2. Тарбиячылар үчүн инновациялык тренингдерди уюштуруу.
3. Ата-энелер менен байланыш үчүн электрондук кабарламаларды жана видеоконтентти кеңири колдонуу.
4. Мектепке чейинки билим берүүдө санариптик башкаруунун жаңы ыкмаларын иштеп чыгуу жана тестирлөө.

Жогоруда айтылган сунуштар мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде иштеп жаткан бардык тармактар үчүн актуалдуу болуп, санариптик билим берүү чөйрөсүндөгү прогресстин өнүгүшүнө таасир этет.

Колдонулган адабияттар

1. Асанова, Г. А. **Мектепке чейинки билим берүү уюмдарын башкаруунун негиздери**. – Бишкек: Билим, 2020. – 152 б.
2. Мамбетова, Ж. Ш. **Билим берүүдөгү инновациялык технологиялар**. – Ош: Нур, 2019. – 198 б.
3. Жээнбеков, Т. Т. **Педагогикалык башкаруунун теориясы жана практикасы**. – Бишкек: КТУ, 2021. – 174 б.
4. Байгазиева, А. К. **Санариптик билим берүү: мүмкүнчүлүктөр жана көйгөйлөр** // «Педагогика жана билим берүү» журналы. – 2022. – №3. – Б. 45–49.
5. Ministry of Education and Science of the Kyrgyz Republic. **Early Childhood Education Strategy 2021–2025**. – Bishkek, 2021.
6. Fullan, M. (2001). **Leading in a Culture of Change**. – San Francisco: Jossey-Bass.
7. UNESCO. (2020). **Digital learning and transformation in early childhood education**. – https://unesdoc.unesco.org
8. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» Мыйзамы. – 2018-ж.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 1-9

eijournal.ilimbilim.kg

открытый журнал евразийских исследований

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 373.3:658.5:004.9

ТЕХНОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Абдибаетова Айжамал Абдибаетовна

магистрант, Кыргызско-Узбекский Международный университет имени Б. Сыдыкова, Кыргызстан

Имаралиева Жамила Рахманалиевна

старший преподаватель, к.п.н., Кыргызско-Узбекский Международный университет имени Б. Сыдыкова, Кыргызстан, imaralievaj283@gmail.com

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные технологии управления учебным процессом в дошкольных образовательных учреждениях. Отмечается необходимость применения инновационных подходов для эффективной организации и управления образовательной деятельностью. Особое внимание уделяется вопросам повышения качества образования, создания условий для всестороннего развития детей, а также сотрудничеству воспитателей и родителей. Подчеркивается значимость выбора управленческих технологий с учетом психологических и физиологических особенностей детей дошкольного возраста. Также акцент сделан на использование цифровых инструментов и интерактивных методов для повышения эффективности управления. В статье рассмотрены примеры из практики и представлены рекомендации. В результате исследования предлагаются пути оптимизации управления в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: образование, управление, технология, ребенок, воспитатель, процесс, метод, развитие, цифровизация, инновация

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 1-9

eijournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 373.3:658.5:004.9

TECHNOLOGY OF MANAGING THE EDUCATIONAL PROCESS OF A PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

Abdibaetova Aizhamal Abdibaetovna
Master's Student, Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov, Kyrgyzstan

Imaralieva Zhamila Rakhmanalievna
Senior Lecturer, Candidate of Pedagogical Sciences, Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov, Kyrgyzstan, imaralievaj283@gmail.com

Abstract
This article examines modern technologies for managing the educational process in preschool educational institutions. It emphasizes the necessity of applying innovative approaches to effectively organize and manage learning activities. The article focuses on improving the quality of education, creating favorable conditions for child development, and fostering collaboration between teachers and parents. Special attention is given to choosing management technologies based on the psychological and physiological characteristics of preschool children. The use of digital tools and interactive methods is highlighted as a means to enhance management effectiveness. The paper includes practical examples and recommendations. The study concludes by proposing ways to optimize educational management in preschool institutions.

Keywords: education, management, technology, child, teacher, process, method, development, digitalization, innovation

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 10-16

eijournal.ilimbilim.kg

евразия изилдөөлөрү ачык журналы

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 371.3(82)

«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ЭЛДИК ТАРБИЯ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫНЧЫЛДЫК, ЖООПКЕРЧИЛИКТҮҮЛҮК ЖӨНДӨМҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Салимбаева Бегимай
магистрант, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, Кыргызстан

Аннотация

Бул илимий макалада изилдөөнүн предмети “Манас” эпосу жана аны окутууда окуучуларды чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу жараяны болуп саналат. Изилдөөнүн максаты – окуучуларды жоопкерчиликке чынчылдыкка тарбиялоо. Эпосто жоопкерчиликке жана чынчылдыкка байланышкан уруунттуу учурларына токтолдук. Эпос кыргыз элинин жашоосун, турмушун көркөмдөп сүрөттөгөн өзгөчө эпос. “Манас” эпосунун жалпы адамзаттык философиялык маанисин, уникалдуулугун, ички маңызын түшүнө билүү үчүн тексттен үзүндү келтирип, маанисин чечмелеп көрсөттүк.

Ачкыч сөздөр: “Манас” эпосу, Манас таануу жоопкерчиликтүүлүк, чынчылдык, тарбиялоо, мурас,фольклор, патриоттуулук , көркөм чыгарма

Шилтеме үчүн: Салимбаева Б. (2025). «Манас» эпосундагы элдик тарбия аркылуу окуучулардын чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 10-16.

Киришүү

Кыргыз элинин дүйнөлүк маданиятка кошкон эң баалуу мурастарынын бири — бул «Манас» эпосу. Эпос кыргыз элинин тарыхын, руханий дүйнөсүн, адеп-ахлактык баалуулуктарын жана элдик тарбиянын бай тажрыйбасын камтып турат. Өзгөчө, «Манас» эпосунда чагылдырылган чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк, кайраттуулук, адилеттүүлүк сыяктуу сапаттар өсүп келе жаткан жаш муунду тарбиялоодо зор мааниге ээ.

Азыркы билим берүү системасында окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Бул шартта «Манас» эпосундагы элдик тарбиянын үлгүлөрүн колдонуу — окуучуларды чынчылдыкка, жоопкерчиликке тарбиялоодо абдан натыйжалуу ыкма болуп саналат. Элдик тарбиянын мисалында балдар өзүнө жана башкаларга болгон мамилесин, милдеттерин туура түшүнүп, коомдук жашоого активдүү аралашууга үйрөнөт.

Бул макалада «Манас» эпосунда камтылган тарбиялык идеялар аркылуу башталгыч жана орто мектеп окуучуларынын чынчылдык жана жоопкерчилик сапаттарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана ыкмалары талданат. Ошондой эле эпостогу тарбиялык элементтерди билим берүү процессинде колдонуу тажрыйбалары көрсөтүлөт.

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Учурдагы ааламдаштыруу шарты улуттук ыйык рухий нарк-дөөлөттөрдү, ата – бабаларыбыздын мурастарынын өрнөктүү жактарын келечек муунга тарбия берүүдө, билимдерин калыптандырууда олуттуу маани берүүнү талап кылат. Мына ушундай рухий мурастарыбыздын башында «Манас» эпосу турат. Көлөмү жагынан жер шаарындагы эпикалык поэзияда тендеши жок бул залкар эпос кыргыздын эки миң жылдай аралыктагы басып өткөн жолун, көз каранды болбос үчүн, өзүн эл катары сактап калуу үчүн жүргүзгөн күрөшү социалдык рухий турмуштук толуп жаткан башка жактарын кеңири баяндаган көчмөн элдин керемет кенчи өзгөчө энциклопедиясы. Залкар жазуучу Чынгыз Айтматов: «Манас» эпосу байыркы кыргыз рухунун туу чокусу» -деп баа бергендиги аны тастыктайт. «Манас» эпосу дүйнөдө көлөмдүү ири дастандардын бири болуп саналат.

Чындыгында улуу «Манас» эпосу жалпы адамзаттык маанидеги терең мазмунга, көөнөрбөс түбөлүктүү рухий дөөлөттөргө бай улуу дастан. Келечек муунга билим таалим-тарбия берүүдөгү «Манас» эпосунун орду албетте өзгөчө орунда турат.

Океандай «Манас» эпосунун дуйнөдө теңдеши жок. Мына ушуга мисал келтире кетсек, 2014-жылы ЖКнын депутаты К.Самаковдун жетекчилиги менен 196 мамлекет катышкан илим жана маданият жаатын тейлеген ЮНЕСКОнун каттоосуна киргени «Манас» үчилтиги элибиздин сыймыгы эмеспи. Учурдагы археологиялык илимий жаны ачылыштар «Манас» эпосун уйрөтүүдө билим берүүдө өзгөчө олуттуу мааниге ээ.

Кытайлык профессор Жан Юнхай жергиликтүү илимий журналдарынын биринде «Манас-тарыхый инсан» деп маек берген.Окумуштуунун сөзүн дагы бир ырастаган Кытайдан Манастын тарыхый инсан экендигин тастыктаган сүрөттөр табылган. «Кыйла олбурлуу,калпакчан отурган элеси түшүрүлгөн сүрөт бар экен. Биз аны «Манас» атабыздын сүрөтү деп болжолдоп жатабыз»,-дейт.

КР Эл мугалими Бектур Исаков : «Манас» эпосунда баарыдан мурда элдик педагогиканын кору уюткусу топтолгон. Ырасында эле «Манас» эпосу кылым тарыхынын жандуу күбөсү таалим-тарбия жаатындагы даанышмандыгынын соолубас кенчи. Ал жүздөгөн жылдар бою кыргыздын урпактары үчүн ар тараптуу инсанды өнүктүрүүнүн программасы,мектеби,окуу китеби катары кызмат кылып келген» – дейт. Буга мисал,кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгындагы тарбиянын тарыхын өзүнө камтыган залкар мааниси зор,элдин турмушун чагылдырган көркөм энциклопедияга туш болобуз.

«Манас» эпосу –карт тарыхка саймаланып калган кыргыз өмүрү кыргыз элинин басып өткөргөн, чалкыган турмушун кылымдар бою калыптанган акыл-ой байлыгын дүйнө таанымын чагылдырган ыр океаны кыргыз улутунун туу туткан сыймыгы. «Манас» эпосу – чексиз кайраттуулукту, атуулдук ар намысты, Ата Журтту терең суйууну даңктаган рухий ырыскы, дүйнөлүк маданияттын казынасына кошулган эбегейсиз салым, элдин улуулугунан кабар берген теңдешсиз тарыхый ,дидактикалык педагогикалык мурас. Окумуштуу А. Измайлов айткандай: «турмуштун чыныгы мектеби балдарды патриоттуулукка тарбиялоонун кайталангыс каражаты [4].

Көрүнүктүү чыгыш таануучу Сергей Абрамзон «Манас» эпосу дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин эң сейрек кездешкен үлгүсү, кыргыз элин өткөн кылымдардагы турмушу жөнүндөгү монументалдуу эстелик экенин белгилеп эң жакшы айткан: «Манас» үчилтиги сыяктуу эстелик бир дагы элде жок. Эпос дүйнөлүк маданияттын казынасына кыргыз эли кошкон татыктуу салым болуп саналат.

«Манас» эпосуна теңдешсиз фольклордун чыгарма катары гана мамиле жасоо анын чен жеткис терендигин, зор маанисин ойдогудай аңдап билүүгө мүмкүндүк бербейт. «Манас»

- кыргыз үчүн кылымдар бою кыргызды өзүнө таанытып, тарыхтын кыйын кезеңдеринде элди өз айланасына баш коштуруп дем берген улуттук ураан, асаба, туу, касиеттүү кудурет күч сыяктуу роль ойноп, таалим алуучу, өткөндү эске алуучу, өткөндө эске салуучу тарых китебинин, таасирдүү жана сахнанын жана экрандын милдетин аткарып келди.

Бүгүнкү күндө эпостун маани-маңызынан ала турган сабактарыбыз арбын. Материалдык байлыктар, эстеликтер нечен кылымдап катып турганы менен мезгил өткөн сайын бара-бара билинбей эскирип, карып, өзүнүн алгачкы сапат касиетинен ажырай баштаса, эпосубуз ооздон-оозго, муундан –муунга өтүп, нечендеген доорлорду өзүнө сиңирип, толукталып, жаныланып, кемелине келип биздин күнгө жетип отурат. Улуу мурас «Манас» дастанын, элибиздин тарыхын, эркиндигин, келечек үчүн күрөшүн даңазалап үйрөнүү менен эртенки болочогубуз үчүн кам көрөбүз.

Бүгүнкү мезгилде коомчулукта «Манас» эпосуна байланыштуу ар кандай сөздөр жүрүп кеткенин жакшы билесиздер. Кыргыздан «Манасты» эч ким тартып кеткен жок, тартып да ала албайт. «Манас»-кыргыз элинин дүйнөлүк мураска кошкон зор салымы болуп саналат. 1995-жылы БУУ нун 49-сессиясында чечим кабыл алынып, бүткүл дүйнө өлкөлөрү, 120 мамлекет «Манас»эпосун «Кыргыз элинин руханий дөөлөтү» деп таанып, Манастын 1000 жылдыгын жарыялаган. Мындан өткөн бийик баа жок! «Манас»-улуттун жаны, Манастын тили кыргыздын тили! «Манас» эпосун мамлекеттик символ катары санашыбыз керек. Ал КРнын Гимни, Герби, Туусу сыяктуу эле мамлекеттик жана улуттук ыйык көркөм мурасы болуп саналат.

«Манас» эпосундагы жоопкерчилик чынчылдыкка токтоло кетсем. Жоопкерчилик –бул эрктүүлүк сапаттар теориясындагы эң татаал көрүнүштөрдөн бири.Ал инсандын эмоционалдык, адеп –ахлактык жана дүйнө таанымдын жактары менен тыгыз байланышта болгондуктан «жогорку тартиптеги сапат»деп аталат.Бул сапат инсандын өзүнүн жүрүм турумунда жалпы кабыл алынган социалдык ченемдерди кармануу,өзүнүн милдеттерин аткаруу жана коом алдындагы аракеттери жөнүндө отчет берүүгө даярдыгын чагылдырат.

Жоопкерчилик түшүнүгү субъекттин болушун болжолдойт жана объектини көрсөтүүнү талап кылат. Субъект –бул дүйнө менен өз ара байланышта болгон конкреттүү адам. Объект – бул субъекттин жоопкерчилиги, ага ишенип берилген же ал аткарууга кабыл алган нерсе. Буга эпостон мисал келтире кетсем:

Кытай да болсо кылым журт,
Капыр да болсо кандуу журт
Мааникерди берсек деп
Эр Кошой айтып турганы
Ошо сөзүн укканда
Оң көзүнөн от чыгып
Сол көзүнөн чок чыгып
Аккула атты каргытып
Ач тайгандай аргытып
Ак сакалдуу Кошойдун
Алдына барды ошонун
Аттигине абаке
Акылыңыз канаке?
Мааникер берем дегенче

Манасты өлдү десеңчи! - деп айтат. Мында биз Манас баатырдын жоопкерчилик акылдуулук , чынчылдык сапаттарын көрсөк болот. [1]

Чынчылдык негизинен туура жолдо жүрүү, калп айтпоо, уурулук кылбоо, адилеттүүлүктөн тайбоо, убадага бек туруу деген сөздөр менен маанилеш.

Чынчылдык-бул адамдын ичи менен тышы, тышы менен ичи, өзү менен сөзү, сөзү менен өзүнүн айкалышып турушу. Чынчыл адам бирөөнү алдабайт, сөзүнө бекем турат, аманатка кыянаттык кылбайт. Таразасында соода сатыгында бирөөнүн акысын жебейт шылуунчулукка жол бербейт. Ар бир ишин майын чыгара жасайт.

«Манас» эпосу жалгыз эле мамлекеттин иши же сабак берген мугалимдин милдети деп кароого болбойт, «Манас» эпосунун алдында жалпы бардыгыбыз, ар бирибиз жоопкерчиликтебиз, милдеттүүбүз. Айкөл Манасыбыз ар кимибиздин жан дүйнөбүздө жашап турганда, кыргыз тилибиз сайрап турганда, «Манас» эпосу менен кыргыз эли түбөлүктүү экенине толук ишенем.

«Жакшы тилек –жарым ырыс» дейт эмеспи элибиз, мен эпос тууралуу сөзүмдү элибизде илгертен «Манаска» байланыштуу келаткан ишеним менен жыйынтыктагым келип турат.

Жыйынтыктап айтканда, «Манас» эпосун классикалык эпостун бийик үлгүсүндөгү адабий көркөм чыгарма катары эле эмес, рух дөөлөтү, улут мурасы, ар тараптуу билим алуунун, тарбия берүүнүн энциклопедиясы катары да окутуп үйрөтүү зарыл.

Жыйынтыктоо

«Манас» эпосу — кыргыз элинин тарыхый эс тутумунун, руханий дүйнөсүнүн жана адеп-ахлак нарк-насилинин түбөлүк булагы болуп саналат. Эпостун мазмунунда элдик таалим-тарбиянын негизги принциптери, өзгөчө чынчылдык, жоопкерчилик, айкөлдүк жана адамдык асыл сапаттар өзгөчө көркөмдүк күч менен чагылдырылган.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, «Манас» эпосу жаш муундарды тарбиялоодо маанилүү ролду ойнойт. Андагы баатырлардын образы аркылуу балдар жана жаштар чынчыл болууга, убадага бекем турууга, жалпы элдин кызыкчылыгын жеке кызыкчылыктан жогору коюуга тарбияланат. Ошондой эле эпостун мазмунунда жоопкерчиликтин, адилеттүүлүктүн жана достук мамиленин бийик үлгүлөрү көрсөтүлгөн.

Илимий булактарга жана эпостун текстине таянып, «Манас» дастаны — бул жөн гана баатырдык окуялардын жыйындысы эмес, ал улуттук нарк-насилдерди, моралдык-этикалык түшүнүктөрдү муундан-муунга өткөрүүнүн күчтүү каражаты экендиги далилденди. Демек, бүгүнкү күндө да «Манас» эпосун жаштардын адеп-ахлактык тарбиясында активдүү колдонуу — улуттук иденттүүлүктү сактоонун жана өнүктүрүүнүн маанилүү шарты болуп саналат.

Адабияттар

1. **С.Каралаев** «Манас» 1-3-том [1991-жыл Бишкек. - С. 110-113.
2. **А.Муратов.** «Манас» эпосун мектептерде окутуу [Текст] Бишкек, 1997-жыл. - 120-б.
3. Айтматов Ч. Манас – кыргыз рухунун туу чокусу // Избранные произведения. – Бишкек: 1996.
4. Измайлов А.А. Манас – кыргыз элинин көркөм энциклопедиясы. – Бишкек: 2000.
5. Самаков К. "Манас" эпосу – дүйнөлүк мурас катары // Эл аралык конференция материалдары, Бишкек, 2014.
6. ЮНЕСКО. "Манас" эпосунун дүйнөлүк маданий мурастар тизмесине кириши жөнүндө чечим, 2014.

7. **Жолдошбаева, Ы.** (2013). Болочок мугалимдердин атайын кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу педагогикалык шарттары. *Вестник КНУ им. Ж.Баласагына*, №4, 339–342-б.
8. **Байгазиев, С.** (2018). Айкөл Манастын адеп-ахлак кодекси. Бишкек: Кутбилим. Кутбилим
9. **Чоротегин, Т.** (1995). Махмуд Кашгаринин «Диваны» менен «Манастагы» эпостук окуялардын мейкиндиги. *Манас эпосу жана дүйнө элдеринин эпикалык мурасы: Эл аралык симпозиумдун тезистери*, 27–28-август, Бишкек, 37-б.Википедия — свободная энциклопедия
10. **Манас эпосундагы билим, таалим-тарбия берүү маселелеринин чагылдырылышы**. (2023). *Кыргыз билим берүү академиясы*. https://www.kao.kg/images/stories/doc/268_029.pdf

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 10-16

eijournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 371.3(82)

ФОРМИРОВАНИЕ У УЧЕНИКОВ ЧЕСТНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ НАРОДНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ЭПОСЕ «МАНАС»

Салимбаева Бегимай

магистрант, Кыргызско-Узбекский Международный университет имени Б. Сыдыкова, Кыргызстан

Аннотация

Темой исследования в данной научной статье является эпос «Манас», в процессе преподавания привить у школьников честность и ответственность. Целью исследования является воспитание у учащихся доброту и надежность. Акцент в эпосе делается на отрывки из эпоса, которые показаны из реальной исторической жизнедеятельности кыргызского народа. Эпос – это особый эпос, в котором прекрасно изображен быт кыргызского народа. Чтобы понять общефилософский смысл, уникальность и внутренний смысл эпоса «Манас», мы приводим примеры из трилогии, объясняя его значение, сравнивая с настоящей действительностью.

Ключевые слова: эпос «Манас», манасоведение, ответственность, честность, воспитание, наследие, фольклор, патриотизм, художественное творчество

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 10-16

eijournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY
УДК 371.3(82)

DEVELOPING STUDENTS' HONESTY AND RESPONSIBILITY THROUGH FOLK EDUCATION IN THE EPIC OF "MANAS"

Begimai Salimbaeva
Master's Srudent, Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov, Kyrgyzstan

Abstract

The topic of research in this scientific article is the epic "Manas", in the process of teaching to instill in schoolchildren honesty and responsibility. The purpose of the study is to educate students in kindness and reliability. The emphasis in the epic is on excerpts from the epic, which are shown from the real historical life of the Kyrgyz people. The epic is a special epic, which perfectly depicts the life of the Kyrgyz people. To understand the general philosophical meaning, uniqueness and inner meaning of the Manas epic, we give examples from the trilogy, explaining its meaning, comparing it with real reality.

Keywords: Manas epic, Manas studies, responsibility, honesty, education, heritage, folklore, patriotism, artistic creativity

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 17-25

eijournal.ilimbilim.kg

евразия изилдөөлөрү ачык журналы

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY
УДК

МАХМУД КАШГАРИНИН “ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТҮРК” СӨЗДҮГҮНДӨГҮ КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНЫН ИЗДЕРИ

Абдимиталип уулу Нурсултан

PhD, улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, nabdimitalipuulu@oshsu.kg, ORCID: 0009-0002-1689-0741

Аннотация

XI кылымда жашаган улуу түрк тилчи жана ойчул Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” аттуу энциклопедиялык эмгеги түрк тили менен адабиятынын, түрк элдеринин тарыхы жана географиясы боюнча жазылган эң байыркы эмгектердин бири. Ошондой эле аталган эмгек түрк элдеринин маданияты жана этнографиясы боюнча негизги булактардын бири. “Диван Лугатат-Түрк” түрк элдеринин бай материалдык жана руханий баалуулуктары тууралуу, анын ичинде орто кылымдагы түрктөрдүн музыкалык маданияты боюнча да кызыктуу этнографиялык маалыматтарды берет. Бул эмгекте биринчи жолу ыр, куу, кошок, айтыш сыяктуу обонду билдирген түшүнүктөр айтылып, ошол мезгилдин кээ бир үйлөмө, чертме кылдуу жана урма аспаптарда ойнолгон музыкалык аткаруу жөнүндө маалыматтар берилген.

Ачкыч сөздөр: “Диван Лугат ат-Түрк”, айтыш, кошок, ыр, бекбекей, культурогенез

Шилтеме үчүн: Абдимиталип уулу Н. (2025). Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндөгү кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгынын издери. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 17-25.

Киришүү

960-жылы Карахандар мамлекетинин өкүмдары Сатук Бугра Карахан Ислам динин кабыл алып, аны мамлекеттин расмий дини кылып жарыялайт. Ислам динин кабыл алуу биринчи иретте ошол чөлкөмдө жашаган жергиликтүү түрк урууларын бириктирүүдө жакшы таасир берип, мамлекеттин күчтөнүүсүн шарттаган. Мамлекеттин экономикасы, маданияты гүлдөп өнүгүп, бир топ алдыга жылыштар болгон. Карахандар мамлекетинде маданияттын жогору экендигинин даана көрсөткөн эки аалым болгон. Алар, алгачкы жолу түрк тилинде поэма жазган Жусуп Баласагын жана энциклопедист Махмуд Кашгарини айтсак болот. Бул эки аалымдын эмгектери карахандардын жалпы түрк тилдүү элдердин маданиятына кошкон салымы болуп эсептелет. Жусуп Баласагундун “Кутадгу билик” аттуу дидактикалык эмгегин классикалык түрк тилдүү элдердин поэзиясынын башаты катары кароого негиз бар (Стеблева,

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

1976, б. 5). Ал эми XI. кылымга таандык Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү жалпы түрк элдери үчүн лингвистикалык, фольклордук жана тарыхый-этнографиялык булак катары баалуу. Бул сөздүктөн түрк тилдүү элдерге тиешелүү каада-салт, үрп-адат, түрктөрдүн диний ишенимдери, демонологиялык түшүнүктөрүн ж.б. таба алабыз. Анын ичинде кыргыздардын фольклору жана этнографиясына байланышкан маалыматтар бар. Бирок, бул сөздүктөгү этнографиялык жана фольклордук маалыматтарды кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгы, этнографиясы менен салыштырып изилдөө иштери терең изилденген эмес. Бул сөздүктү ар тараптан изилдөө эң актуалдуу маселелердин бири деп айта алабыз.

Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүнөн түрк тилдүү элдердин оозеки чыгармачылыгы жөнүндө маалыматтарды кездештире алабыз. Алар, *ыр, кошуг* (кошок), *тапзук* (табышмак) деген сөздөр кездешип, өз маанисин күнүбүздө да жоготкон эмес (ДЛТ, 2005).

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгын жана музыкасын изилдөөдө Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгү маанилүү тарыхый булак болуп эсептелет. Бул сөздүктө кездешкен орто кылымдардагы караханилердин музыкага байланыштуу сөздөрдү бүгүнкү кыргыз тили менен салыштырып, айрым маалыматтарды тактап, толуктай алабыз (Абдимиталип уулу, Жапаралиев, 2023; Абдимиталип уулу, 2023). Байыркы караханилер доорундагы түрк элдеринин, негизи эле түрк элдеринин элдик оозеки чыгармачылыгы жөнүндө тарыхый маалыматтар абдан аз. Элдик чыгармачылык боюнча айрым маалыматтарды “Диван Лугаттан” ала алабыз. Бул макалада “Диван Лугатта” кездешкен маалыматтарды кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы менен салыштырып, экөөнүн ортосундагы окшоштуктарды, жалпылыктарды көрсөткөнгө аракет кылабыз.

Алсак, “Диван Лугатта” *ыр (йыр)* деген сөз кездешип, мааниси лирикалык ыр дегенди билдирет (ДЛТ, 2005, б. 743). Бул сөз менен кошо *“Ол йыр (ыр) йырлады”* деген сүйлөмдү мисал келтирет. “Ал ыр ырдады” деп которулат. Ал эми *йырагу* деген сөз “ырчы” да, “музыкант” да маанисинде берилет (ДЛТ, 2005, б. 768). Салыштыруу үчүн бүгүнкү казак тилинде ырчыны *жырау* деп аташат. Бул ушул чөлкөмдө жашаган элдердин калыптануусунда жана алардын тилинин өнүгүүсүндө караханиддердин ролунун чоң экендигин көрсөтүп турат.

Ал эми кыргыз тилинде *ыр* байыркы аталышы менен маанисин өзгөрүүсүз сактап калган (КРС, 1985б, б. 435). Ал эми йырагу сөзү кыргыз тилинде “ырчы” болуп өзгөргөн жөнү бар. Кыргыз тилинде ырчы сөзү ырды шыдыр жараткан төкмө, жамакчы, акын, аткаруучу маанисинде колдонулат. Ырчылар ар кандай той-тамашада, өлүм-житимдерде жар чакырып, бирөөлөрдүн жакшы-жаман сапаттарын мүнөздөп, деги эле элдин көңүл ачуу үчүн кызмат кылган кишилерди атаган. Эл арасында “Толубайдай сынчы бол, Токтогулдай ырчы бол” деген сындуу макалдар ырчылык өнөрдүн маанилүү экендигинен кабар берет. Кыргыз элинин руханий байлыгынын туу чокусу болгон “Манас” эпосунда “Жалаң үйдүн борумун, Жарым күнчө ырдаган" Жайсаң ырчы менен кырк чоронун бири, “тебетейи чоктуу кул, айтар сөзү шоктуу кул” Ырамандын Ырчыуулу деген каармандар кездешип, ырчылык милдетти аркалашкан. Ырчыуул Манастын эрдиктерин ырга салып, даңазалаган, кийин Семетейге да кызмат кылган колдон келген көмөгүн көрсөтөт. Казак окумуштуусу Ч. Валиханов өзүнүн 1856-жылы жазган “Отчет поездки на Иссык-Куль” деген макаласында Ысык-Көлгө болгон саякатында кара кыргыздардын бир ырчысы (**рчи**) менен жолуккандыгын жана ал ырчынын “Манас” дастанын айта билгендигин жазып кеткен (Валиханов, 1984, б. 327).

В.Радлов болсо кыргыздар ырчылык өнөрдү искусствонун туу чокусу катары бааларын, ошондуктан элдик оозеки чыгармачылык кыргыздарда абдан өнүккөндүгүн баса белгилейт. Алар элдик дастандар, макалдар, кошоктор, үйлөнүү тоюнда ырдалчу ырлар ж.б. болуп, эл арасында кеңири таралган жана ар дайым урматтоо менен кабыл алынгандыгын эскере кеткен (Радлов, 1885, б. 4). Ал эми кечээ жакында эле жашап өтүшкөн Жеңижок, Токтогул, Арстанбек

ж.б. ырчылардын санат, насыят, ашыктык ырлары кагазга түшүрүлүп, күнүбүзгө чейин сакталып калган. Жогорудагы маалыматтардан биз байыркы караханилер доорундагы түрк элдеринин күнүмдүк жашоосунда ырчынын ролу канчалык маанилүү болсо, кийин, тянь-шандык кыргыздардын жашоосунда да ырчыга өзгөчө сый-урмат менен мамиле кылгандыктарын көрө алабыз.

“Диван Лугатта” **кошуг** сөзү кездешип, “адамды мактоо ыры, ода” маанисин берет (ДЛТ, 2005, б. 356). Бул сөз менен кошо төрт сап ыр мисал келтирет:

“Теркен Катун кутыңа, тегүр мендин кошуг,
Айгыл сизиң тапугчы, өтнүр йенги тапуг”

башкача айтканда:

“Ханыша Хатунга “Сиздин кызматчыңыз жаңы кызматтар кылганга даяр” деп айтып кой” деп которулат.

Адам баласынын дүйнөдөн кайтуусу кайгылуу иш болуп, анын туугандарын, жакын адамдарын өкүткө салып, күйүткө батырат. Албетте, күйүтүн көз жаш менен чыгарууга, эмоционалдык оор абалды жеңилдетүүгө аракет кылуунун натыйжасында өлгөн адамды ый менен узатуу адаты пайда болгон. Бир гана ый менен чектелбестен каза болгон адамдын жакындары анын жашоосундагы жаркын элестерди, жакшы сапаттарын эскерүүгө, аны мактап-жактап, “арбагын көтөрүүгө” аракет кылышат. Натыйжада, каза болгон адамдын мүрзөсүндө аны мактаган, даңктаган эскерүүлөрдү жазуу салты келип чыккан. Бул дүйнөдөгү көп элдерге тараган. Анын айкын өрнөгү болуп байыркы египет пирамидаларында фараондорго арналып жазылган жазуулар, байыркы Ирандагы Бехистун аска бетиндеги жазуулар, түрк кагандарына арналып жазылган орхон-енисей жазма эстеликтери ж.б. эсептелет. Ал эми жазуусу жок элдер бул боштукту оозеки чыгармачылык менен толуктоого аракет кылган. Алардын ичинде кыргыздарда бул өнөр бизге кошоктор түрүндө жетип келип, күнүбүзгө чейин жашоосун улантып келүүдө.

Ал эми кыргыздардын оозеки чыгармачылыгында кошок жанрынын өнүккөндүгүн бул жанрдын күнүбүзгө чейин жашап келүүсү менен гана чектелбестен, дагы деле колдонулуп, улантылып жаткандыгынан биле алабыз. Кошок жанры эпостордо кеңири кездешүү менен чектелбестен, өзүнчө жанрга айланып кеткен. Кошокту негизинен аялдар кошкон. Атайын кошокчу аялдар болуп, алардын арасында бул өнөрдү экинчи кесип кылып, профессионалдык деңгээлде айта билгендер болгон. Алсак, төкмө акын, комузчу Токтогул Сатылгановдун энеси эл ичинде кошокчу катары таанымал аял болгон (Кыргыз адабиятынын тарыхы, 2002, б. 340). “Манас” эпосунда баатырлар өлгөндө жесирине тул салдырып, алтымыш аял кошокчу кошуп берип, аза күткөнү айтылат. Мисалы, Манас өлгөндө “Алтымыш катын кошокчу, Тул түбүндө Акылай, Баягы, кайран жеңең Каныкей, Боздоп турду буркурап, Кошуп эле турду чыркырап” деген саптар кездешет (Манас энциклопедиясы, 1995, б. 524). Кыргыз элинде кошоктун бир нече түрү болгон. Алсак, жоктоо, аза, арман, угузуу, кыз узатууда кошулчу кошок деген сыяктуу түрлөрү кезигет. Тарыхый кошоктордон “Ормондун кызынын кошогу”, “Курманжан датканын Алымбек датканы жоктогону”, “Балбайдын уулу Байгашка кошкон кошогу”, “Токтогул Жеңижок ырчыны жоктогону” ж.б. кошоктор белгилүү (Тарыхый ырлар, кошоктор жана окуялар, 2002). Бул кошоктордун дээрлик баарында каза болгон адамдын жашоосунда кылган эрдиктерин, жакшы иштерин, мүнөзүнүн жакшы жактарын эскерүү менен коштолгон. Кыргыздарда оозеки кошоктордон башка кошок күүлөр кездешет. Аларга, “Сынган бугу”, “Төгөчү”, “Ак кочкор, Каңкы”, “Күлойрон”, “Керимбай кулунум”, “Көкөй кести” ж.б. күүлөрдү айтсак болот. Бул кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында кеңири кездешкен кошок жанрынын ар тараптуулугунан кабар берет. Күнүбүздө кошок жанрыны мыкты өрнөктөрү катары төкмө акын Ысмайыл Борончиевдин Алымкул Үсөнбаевди жоктогон “Кош

Алымкул” кошогу, ал эми азыркы акындардан Элмирбек Иманалиевдин Чыңгыз Айтматов көз жумганда кошок кошуп ырдаган “Чыңгыз өлбөс болсочу” аттуу кошокторду классикалык кошоктордун катарын орун таба алды.

Кошок кошуу, каза болгон инсандын эрдиктерин даңазалоо, аны эскерүү, ага сый-урмат кылуу менен мамиле жасоонун элементтерин биз орхон-енисей рун жазууларынан көрө алабыз. Култегин, Билге-каганга, Барсбекке арналып жазылган жазма эстеликтер кошоктун түрү катары кабыл алсак болот (Малов, 1951, б. 12). Ал эми С.Г. Кляшторныйдын ою боюнча байыркы түрк жазуулары жанрдык өзгөчөлүгү боюнча алтыга бөлүнөөрүн көрсөтөт. Анын ичинен кошок жанрына жакын деп **тарыхый-биографиялык** жазма эстеликтер же башкача айтсак, түрк, уйгур, кыргыз элитасынын өмүр баяны, алардын ишмердүүлүктөрү жазылган жазуулар эсептелет. Аларга, Кошо-Цайдам, Тоньюкук, Кули-Чур, Карабалгасун, Суджи ж.б. жазма эстеликтери кирет. Экинчи түрү С.Малов тарабынан **мазар поэзиясы** деп мүнөздөлгөн Енисей жана Жети-Суу байыркы түрк жазма эстеликтерин айта алабыз (Кляшторный, 1964, б. 53-54). Биз бул жерден байыркы кошок кошуу салтынын бери дегенде байыркы түрк доорунан башталып, караханилер доорунда андан ары улантылып, күнүбүздө да жашап жаткандыгын көрө алдык. Кошок деген аталыштын өзү, анын элементтери бүгүнкү күнгө чейин эч өзгөрүүсүз кыргыздарда жашап жатышы кыргыздардын караханилердин түздөн урпактары жана алардын маданиятын улантуучу эл экендигин далилдеп турат.

Орто кылымдагы караханилер доорунун аалымы болгон Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Турк” сөздүгүндө **айтыш** сөзү кездешип, мааниси “эки кишинин бири-биринин ал-акыбалын сурашуусу” дегенди билдирген (ДЛТ, 2005, б. 141). Айтыш өнөрү кыргыз менен казак элинде сөз менен суроо-жооп түрүндө болуусу менен айырмаланса, анатолиялык түрктөрдө *ашыклар атышмасы (atışma)* деген ат менен белгилүү (Derleme Sözlüğü I. A, 1993, б. 369). Айтыш - ырчылардын, чечендердин өз чыгармачылык кудуретин, чеберчилигин сыноо үчүн өз ара мелдеши; кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында өнүккөн жанр. Ал адат-салт айтыштары жана акындар айтыштары болуп эки чоң топко бөлүнөт. Ал экөө өз кезегинде мазмун жана форма жагынан бири биринен айырмаланган түрлөрдөн турат. Адат-салт айтышына: бадик, кайым, сармерден, кыз-жигит айтышы ж.б. Акындар айтышынана: алымсабак, табышмак, кордоо, учурашуу ж.б. кирет. Бирок бул түрлөр так жиктелбейт, кээде биринин белгилери экинчисинде да кездеше берет. Тарыхта чечендердин айтыштары да болгондугу белгилүү. Келип чыгышы жана өнүгүшү жагынан айтыш жанры байыркы үрп-адат, ырым-жырымдарга байланышып, элдик турмушту кенен чагылдырган деңгээлге чейин жеткен. Айтыш өнөрү казак-кыргызда аябай жогору бааланып, бул эки элдин акындарынын айтыштары аябагандай принципиалдуулугу менен айырмаланып, көпчүлүк аш-тойлордо акындарсыз мааракe өтчү эмес.

“Диванда” мындан башка *каргыш* деген сөз кездешип, азыркы кыргыз тилиндеги маанини билдирет (ДЛТ, 2005, б. 429). Кыргыздардын элдик оозеки чыгармачылыгында да каргыш жанры көп учурайт. Эпостордо айрым учурларда каргыш маанилүү роль ойнойт. Мисалы, Манастын уулу Семетейдин кайып болуусунун (курман болуусунун) негизги себеби болуп Көкчөнүн аялы Агеркечтин каргышы деп эсептелинсе, экинчиси Айчүрөктүн каргышына калгандыгы да себеп болот. Каргыш жанры чоң эпостордон сырткары кенже эпостордо, дастандарда жана уламыштарда көп кездешет. “Кожожаш”, “Карагул ботом” дастандарында табиятка зыян келтирип, кайберендерди түгөл кырып салган мергендерди кайберендердин пири Сурэчкинин каргышынан ажал тапканы, Курманбек баатыр атасы Тейитбектин каргышына калып, жоо колунан мерт болушу кыргыздардын каргышка өтө терең маани бергендигин көрсөтүп турат. Жогоруда көрсөтүлгөн мисалдар кыргыз фольклорунда каргыштын белгилүү бир деңгээлде маанилүү роль ойногондугунан кабар берет (Кыргыз адабиятынын тарыхы, 2004 б. 304-315). Кыргыздардын каргышка өзгөчө маани

беришкендигин элдик санжыралар да көрсөтүп турат. Алсак, кыргыздардагы бугу уруусунун колдоочусу деп эсептелинген Мүйүздүү-эне жөнүндөгү уламыштарда Бугу-эненин Ысык-Көлдөгү арык уругунун көп сандуу болуп калышы, ала эми карамырза, асанмырза уруктарынын аз сандуу болуп калышы аларга мүйүздүү эненин каргышы тийгендиги менен байланыштырышат. Бул кыргыздарда каргышка маани берип, каргыштын бир эле адамдын тагдырын эмес, бүтүндөй уруктун тагдырын өзгөртө алат деген ишенимин көрсөтүп турат (Кыргыздар, 1993, б. 515).

Ар бир элдин оозеки чыгармачылыгында эмгек ырлары кездешет. Эмгек ырлары элдик оозеки чыгармачылыктын эң байыркы түрлөрүнүн бири болуп эсептелет. Оозеки чыгармачылыктын бул түрү адам баласынын пайда болушу жана таптарга бөлүнүү доорунан мурда пайда болгон деп эсептелет. Эмгек ырлары таптарга бөлүнө электен мурун жалпы коомчулук аткарган жумуштарда ырдалып, ырдын ритми жумуштун ритмине жараша болуп, жумушчуларга дем берип, алардын жумушун жеңилдетүүгө аракет кылат. Бул ырлардын тексттери абдан жөнөкөй болуп, императивдүү мүнөздө болот. Буйрук-милдет сыяктуу саптар “эй”, “айт”, “уйт” сындуу катуу кыйкырыктар менен коштолуп турган. Кыргыздарда мал чарбачылыгы менен кошо дыйканчылыктын кандайдыр деңгээлде өнүккөндүгү маалым. Кыргыздарда эгин бастырууда ырдалуучу элдик ыр “Оп, майда” деп аталат. Эгин бастырууда колдонулуучу төрт түлүк малдын ичинен жылкы жана уй колдонулган. Ал эми “Диван Лугатта” *оп* деген сөз кездешип, “эгин бастыруу үчүн кошулган өгүз” деген маанини билдирет (ДЛТ, 2005, б. 73). Бул сөзгө алгач түрколог А.М.Щербак көңүл бурган. Дыйканчылыкка байланыштуу эмгек ырлары өзбек жана тажиктерде кездешээрин эскерте кетүү ашыктык кылбас (Абрамзон, 1990, б. 356).

Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө биздин көңүлүбүздү бурган дагы бир сөз кездешет. Ал сөз *сак сак* деп аталып, мааниси “чеп же жылкы кайтарууда “Сак бол!” дегенди билдирген кыйкырык” (ДЛТ, 2005, б. 324). Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында “Бекбекей” деген эмгек ыры кездешет. Бекбекей – байыркы салттык эмгек ырларынын түрүнө кирип, короо кайтарууда колдонулган. Анын пайда болуусу көчмөн мал чарбачылык жашоо образынын шарттарынын натыйжасы дей алабыз. Бул байыркы эмгек ыры жөнүндө алгачкы маалымат берген Г. Загряжский кечинде короо кайтарган кыздар таң аткыча карышкырларды койлорго келтиртпөө үчүн ырларды ырдап, кыйкырып чыгышаарын өз кулагы менен уккандыгын жазат (Лунин, 1973, б. 192).

“Бекбекей” ырында мындай саптар кездешет:

“Ала байтал Бекбекей,
Айкалышкан Саксакай.
Бекбекей качты, бел ашты,
Саксакай кууп адашты.
Бекбекей ашты бел ашты,
Саксакай ашты сак ашты.
Саксакай айткан муңайым,
Сак кайтарчы, кудайым.
Бекбекей айткан муңайым,
Бек кайтарчы, кудайым.
Койдун сүтү коргошун,
Кой уурдаган оңбосун” (Кыргыз поэзиясынын антологиясы, 1999, б. 38-40).

Бул ыр саптардан биз орто кылымдардагы караханилер доорундагы жергиликтүү түрк тилдүү уруулардын кароолдо, мал кайтарууда ууру-бөрүдөн сактануу үчүн колдонгон

методдору кийин кыргыздарда да колдонулуп, анын салттык эмгек ырларынын деңгээлине чейин көтөрүлө алгандыгын көрө алабыз. Баса белгилей кетүүчү нерсе кыргыз элине жакын деп эсептелинген казак элинде “Бекбекей” сындуу эмгек ырлары кездешпейт. Ал эми енисей кыргыздарынын урпактарынын бири болуп эсептелген хакастарда, кыргыз тилине эң жакын тил болуп эсептелген алтайлыктардын элдик оозеки чыгармачылыгында да “Бекбекей” сындуу эмгек ыры кездешпейт. Бул көрүнүш казак, хакас, алтайлыктардын фольклорун алгачкылардан болуп изилдешкен В.Радлов жана В.И.Вербицкийдин эмгектеринен кездештире албайбыз (Радлов, 1866; Вербицкий, 1893). Балким келечекте жогоруда аты эскерилип өткөн элдердин жана башка түрк тилдүү элдердин фольклорун терең изилдөө аркылуу бул эмгек ырын таба алышыбыз мүмкүн. Бирок, азыркы колдо бар маалыматтарга таянып бул ырдын орто кылымдарда караханиддерде жана азыркы тянь-шандык кыргыздарда гана кездешээрин айта алабыз. Хакас жана алтайлыктарда “Бекбекей” же ага окшош эмгек ырынын кездешпөөсү бул салттын азыркы жашап аткан жерибиздеги байыртадан жашап келген сак-усун, түрк, түргөш, карлук жана карахандардын салты болгондугунан кабар берип турат. Ал уруулар кийин тянь-шандык кыргыздардын эл калыптануусунда маанилүү роль ойногондугун дагы бир далили. Бул маселе келечекте башка булактар менен толукталып, түрк тилдүү элдердин фольклорун мындан да терең изилдеп, аны жазма булактарып менен салыштыруу аркылуу кыргыз элинин орто кылымдагы түрк тилдүү элдер менен жана бүгүнкү түрк элдери менен болгон маданий байланыштарын тактай алабыз.

Колдонулган адабияттар

1. Абдимиталип уулу, Н., & Жапаралиев Ш. “Диван Лугат ат-Түрктө” кездешкен музыкалык терминдер”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология,* 2023, (1(1), 1–11. https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_1
2. Абдимиталип уулу, Н. “Махмуд Кашгаринин “Диван Лугат ат-Түрк” сөздүгүндөгү айрым фольклордук элементтер тууралуу”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы,* 2023, (2), 101–106. https://doi.org/10.52754/16948610_2023_2_12
3. Абрамзон С.М. *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи* – Фрунзе, 1990.
4. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. – Алма-Ата, 1984.
5. Вербицкий В.И. *Алтайские инородцы. Сборник этнографических статей и исследований* – Москва, 1893.
6. Кляшторный С.Г Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. – Москва, 1964.
7. *Кыргыздар: Санжыра, тарых, мурас, салт*. Түзүүчү: Жусупов К. Бишкек: Мурас, 1993.
8. Кыргыз адабиятынын тарыхы. Кыргыз эл ырчылары. V том. – Бишкек, 2002.
9. Кыргыз адабиятынын тарыхы: Фольклористика. Оозеки чыгармачылыктын жанрлары. I том. – Бишкек, 2004.
10. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том. Бишкек, 1999.
11. Лунин Б.В. *Русские путешественники и исследователи о киргизах* – Фрунзе, 1973.
12. Малов С.Е. *Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования.* М.-Л: Наука, 1951.
13. Манас энциклопедия, 1-т. Аалам – Манастын музыкасы. Бишкек, 1995.
14. Махмуд аль-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
15. Радлов В. Образцы народной литературы северных тюркских племен собраны В.В.Радловым. Часть V. Наречие дикокаменных киргизов. – Санктпетербург, 1885.

16. Стеблева И.В. *Поэтика древнетюркской литературы и ее трансформация в раннеклассический период*. Москва, 1976.
17. Derleme Sözlüğü. A. 2. baskı. Ankara, 1993.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 17-25

eijournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY
УДК

СЛЕДЫ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В СЛОВАРЕ МАХМУДА КАШГАРИ “ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТЮРК”

Абдимиталип уулу Нурсултан
PhD, старший преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан, nabdimitalipuulu@oshsu.kg,
ORCID: 0009-0002-1689-0741

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные технологии управления учебным процессом в дошкольных образовательных учреждениях. Отмечается необходимость применения инновационных подходов для эффективной организации и управления образовательной деятельностью. Особое внимание уделяется вопросам повышения качества образования, создания условий для всестороннего развития детей, а также сотрудничеству воспитателей и родителей. Подчеркивается значимость выбора управленческих технологий с учетом психологических и физиологических особенностей детей дошкольного возраста. Также акцент сделан на использование цифровых инструментов и интерактивных методов для повышения эффективности управления. В статье рассмотрены примеры из практики и представлены рекомендации. В результате исследования предлагаются пути оптимизации управления в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: «Диван Лугат ат-Тюрк», речь, плач, песня, бекбекей, культурогенез

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 17-25

eijournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY
УДК

TRACES OF KYRGYZ ORAL CREATIVITY IN MAHMUD AL-KASHGARI'S DICTIONARY "DIVAN LUGHAT AT-TURK"

Abdimitalip uulu Nursultan
PhD, Senior Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan, nabdimitalipuulu@oshsu.kg, ORCID: 0009-0002-1689-0741

Abstract

The encyclopedic work "Divan Lugat at-Turk" by the great Turkic linguist and thinker Mahmud Kashgari, who lived in the 11th century, is one of the oldest works on the Turkish language and literature, the history and geography of the Turkic peoples. It is also one of the main sources on the culture and ethnography of the Turkic peoples. "Divan Lugat at-Turk" provides interesting ethnographic information about the rich material and spiritual values of the Turkic peoples, including the musical culture of the medieval Turks. This work first introduces the concepts of melody such as song, melody, hymn, and speech, and provides information about the musical performances played on some wind, string, and percussion instruments of that period.

Keywords: "Divan Lugat at-Turk", speech, lament, song, becbekey, cultural genesis

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 26-32

eijournal.ilimbilim.kg

евразия изилдөөлөрү ачык журналы

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 336.648 (575.2)

ИШКАНАНЫН КАРЖЫЛЫК РЕСУРСТАРЫН ПЛАНДОО КАРАЖАТТАРЫ

Имаралиев Омурбек Рахманалиевич
э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, oimaraliev@oshsu.kg, ORCID: 0000-0002-1172-7307
Аширов Нурлан Салайдинович
магистрант, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, nurlan.sldv85@mail.ru
Хашимова Гулзада Абдумуталиповна
магистрант, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, gulzadahasimova@gmail.com

Аннотация

Бул макалада ишканалар үчүн каржылык ресурстарды пландоонун ыкмалара жана каражаттары анализделинин каралды. Макаланын негизин ишканалара үчүн каржылык ресурстары жана аларды пландоо каражаттарына болгон анализдер түзөт. Каржылык пландаштыруунун жана болжолдоонун колдонулуп жаткан ыкмаларынын бири дагы пландаштыруунун так натыйжасын бере албайт. Компаниянын менеджерлеринин ар кандай пландаштыруу ыкмаларынын, тажрыйбасынын жана интуициясынын айкалышы гана ишенимдүү каржылык планды иштеп чыгууга жана узак мөөнөттүү келечекте компаниянын гүлдөп өсүшүнө жетишүүгө мүмкүндүк берет. Мамлекетибиздин учурдагы экономикалык абалына карата келечекке пландарды иштеп чыгуу үчүн, ишкананын башкаруучулары тарабынан ишкананын каржылык абалына, ошондой эле азыркы шарттарды ишкананын ишмердүүлүнүн багыттарына анализ жасоо, баа берүү жана аны пландаштыруу зарыл. Изилдөөнүн натыйжасында каржылык ресуртарды пландаштыруу жана колдонуу каражаттары боюнча эффективдүүлүктү жогорулатуучу мүмкүнчүлүктөр сунушталган.

Ачкыч сөздөр: каржы, каржылык ресурстар, пландоо, болжолдоо, ишкана, кайра иштетүү

Шилтеме үчүн: Имаралиев О.Р., Аширов Н.С., Хашимова Г.А. (2025). Ишкананын каржылык ресурстарын пландоо каражаттары. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 26-32.

Киришүү

Учурда, заманбап каржылык-экономикалык абалды эске алуу менен, ишканалардын ишмердүүлүгүн жана алардын ишинин натыйжалуулугунун жогорулатуусу рыноктун катышуучуларынын кеңири чөйрөсүнүн көңүлүн бурууда. Мамлекетибиздин учурдагы экономикалык абалына карата келечекке пландарды иштеп чыгуу үчүн, ишкананын башкаруучулары тарабынан ишкананын каржылык абалына, ошондой эле азыркы шарттарды ишкананын ишмердүүлүнүн багыттарына анализ жасоо, баа берүү жана аны пландаштыруу зарыл.

Каржылык абалдын деңгээли ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү, анын экономикалык потенциалы, ишкердик активдүүлүгү, ж.б.у.с. ошол эле чарба субъектисинин

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

каржылык-чарбалык ишмердүүлүгүндөгү бардык катышуучулардын экономикалык кызыкчылыктарын натыйжалуу иш жүзүнө ашыруу менен аныкталат.

Ошондой эле, ишкананын учурдагы каржылык абалына баа берүү жана талдоо жүргүзүү менен ишканадагы каржылык-экономикалык жана башкаруу кызматтары ишкананын келечектеги өнүгүүсүн болжолдоо жана анын абалын жакшыртуу маселелери боюнча толугу менен мүмкүнчүлүктөрү бар деп эсептейбиз.

Ишканаларда каржылык пландаштыруу – бул чарба жүргүзүүчү субъекттин узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү келечекте натыйжалуулугун камсыз кылуу максатында каржылык ресурстарды калыптандырууга жана бөлүштүрүүгө багытталган уюмду башкаруунун башкаруучулук ишинин бир түрү. Ишканаларда каржылык пландаштыруунун төмөнкүдөй милдеттерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) рентабелдүүлүктүн жогорку деңгээлине жетүү үчүн ишкананын каржылык ресурстарын натыйжалуу пайдалануу;

2) коомдун учурдагы жана инвестициялык ишин каржылоонун зарылдыгын аныктоо;

3) ликвиддүүлүктүн жана төлөөгө жөндөмдүүлүктүн оптималдуу деңгээлин колдоо максатында келип түшкөн жана чыга турган акча агымдарын координациялоо;

4) кабыл алынган чечимдердин экономикалык натыйжалуулугун эсептөө жана тобокелдиктерди талдоо.

Аналитикалык бөлүк.

Ишкананын каржылык пландоосу белгилүү бир ыкмаларга жана усулдарга негизделет жана колдонулган ыкмалардын тизмеси тынымсыз кеңейүүдө. Каржылык пландаштыруу практикасына ишкананын ички пландоосунда колдонулган методдор да, башка экономикалык илимдердин методдору да кирет [6].

Көпчүлүк окумуштуулар каржылык пландаштыруунун төмөнкүдөй ыкмаларын бөлүп көрсөтүшөт: экономикалык анализ ыкмасы, нормативдик метод, баланстык метод (баланстык эсептөө методу), коэффициенттик метод, акча агымын дисконттоо ыкмасы, көп варианттуу (сценарийлер) ыкмасы, экономикалык-математикалык моделдөө [1, б. 20].

Экономикалык анализ четтөөлөрдү аныктоо, аларды талдоо жана терс четтөөлөрдү калыбына келтирүү боюнча башкаруунун оңдоо чараларын уюштуруу максатында отчеттук жана пландык маалыматтарды салыштырууга негизделген. Мындан тышкары, экономикалык анализ негизги тенденцияларды жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүүгө жана ишкананын ички резервдерин аныктоого мүмкүндүк берет. Башкарууда бул ыкманы колдонуу мүмкүн, эгерде ишканада бухгалтердик (салыктык) эсепке алуудан айырмаланып, актуалдуу маалыматты алууга мүмкүндүк берүүчү башкаруу эсеби болсо. Экономикалык анализ чоң көлөмдөгү баштапкы маалыматтарды иштеп чыгууну камтыйт, ошондуктан компаниялар ишкананын каржылык абалын комплекстүү баалоо үчүн иштелип чыккан заманбап программалык пакеттерди колдонушат.

Каржылык пландаштыруунун *ченемдик ыкмасы* эки аспектиде каралат: тышкы жана ички. Тышкы чөйрө чарба жүргүзүүчү субъекттер үчүн белгилүү ченемдерди жана стандарттарды белгилейт. Алар мыйзам тарабынан бекитилген стандарттар (салык ставкалары, амортизациялык чегерүүлөрдүн ченемдери, резервдик фондго чегерүүлөрдүн ченемдери ж.б.) болуп каалат. Андан сырткары, ишкана белгилүү бир тармактык стандарттарга ылайык келүүгө тийиш (өнөр жай стандарттарына ылайык, компаниянын төлөө жөндөмдүүлүгү жана кредиттик жөндөмдүүлүгү, банк тарабынан бааланган учурда өзгөчө актуалдуу болот). Ошол эле учурда ишканалар ички стандарттарды да иштеп чыгышат.

Продукцияны үзгүлтүксүз өндүрүүнү жана сатууну камсыз кылуу максатында сырьелор жана материалдар, акырына чыгарылбай калган өндүрүш жана даяр продукция боюнча нормалар жана ченемдер каралат. Нормативдик ыкманы колдонуу менен жүгүртүү каражаттарына болгон муктаждыкты аныктоо, бир жагынан өндүрүштө токтоп калууларды болтурбоого мүмкүндүк берсе, экинчи жагынан, кампалардагы минималдуу баланстарды сактоого жардам берет, бул ишкананын каржылык ресурстарынын бир бөлүгүн бошотот. Ишкананын чыгашаларынын ар бир бөлүгү стандартташтырылууга тийиш, ал эми отчеттук жылдын аягында алынган таза пайда кабыл алынган нормативдер боюнча керектее фондуларынын, топтоолордун жана резервдик фонддордун ортосунда бөлүштүрүлөт.

Баланс ыкмасы ишкананын керектөөлөрү менен колдо болгон жана тартылган каржылык ресурстардын ортосундагы балансты аныктоого негизделген. Ишкана бир жагынан ресурстарды пайдалануунун негизги багыттарын жана көлөмдөрүн, экинчи жагынан зарыл ресурстарды алуунун көлөмүн жана булактарын көрсөткөн балансты түзөт. Баланс ыкмасы бизнес-пландоодо болжолдуу балансты түзүүдө колдонулат, мындан тышкары баланстык методдун негиздери кирешелердин жана төлөмдөрдүн планын, кирешелер менен чыгашалардын планын, төлөм календарын түзүүдө колдонулат.

Базалык маанилерди коорективровкалоо үчүн *коэффициент ыкмасы* колдонулат. Ошентип, жүгүртүү каражаттарына болгон муктаждыкты эсептеп (мисалы, ченемдик ыкманы колдонуу менен) ишкана баарын жаңыдан корректировкалап отурбастан, аны туунду коэффициенттин жардамы менен тууралай алат. Мындан, бул ыкма жүгүртүү каражаттарына болгон муктаждыктын реалдуу эсеби болгондо гана колдонулаары келип чыгат.

Инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугун баалоо үчүн *акча агымынын дисконттоо ыкмасы* колдонулат. Бул ыкма келечектеги акча агымдарын аларды дисконттоо аркылуу азыркы учурга алып келүүгө негизделген. Акча каражаттарынын агымын дисконттоо эсептик ченди колдонууга, анын мааниси субъективдүү баалоого (долбоордун тобокелдиктерин баалоого) негизделген: долбоор канчалык тобокелдүү болсо, эсептик чен ошончолук жогору болот. Эсептик чен катары капиталдын орточо салмактанып алынган наркы, кредит боюнча пайыздык чен ж.б. колдонулушу мүмкүн.

Көп варианттуулук (сценарийлер) методу контролдук көрсөткүчтү тандоодон, анын ыктымалдуу маанисин эсептөөдөн (эң ыктымалдуу сценарийге туура келген) жана анын орточо мааниден четтөөлөрүн баалоодон (б.а. пессимисттик жана оптимисттик сценарийлерди иштеп чыгуудан) турат. Контролдук индикатор болуп капиталдын орточо салмактанып алынган наркы (WACC), таза учурдагы нарк (NPV), өздүк капиталдын кирешелүүлүгү (ROE), активдердин кирешелүүлүгү (ROA) ж.б. болушу мүмкүн. Четтөөлөрдү талдоонун негизинде сезгичтик көрсөткүчү эсептелинет (көрсөткүчтүн өзгөрүү ийкемдүүлүгү аныкталат). Бул ыкма пландаштырылган чечимдерди оптималдаштыруу ыкмасы деп да аталат [5].

Белгилүү экономист-окумуштууларыбыз да прогноздоо ыкмасын баса белгилейт. Биздин оюбузча, болжолдоо – бул пландаштырууга чейин же ага параллелдүү болгон процесс. Кээ бир илимпоздор "болжолдоо" түшүнүгүн кеңири карашат, б.а. пландоо - болжолдоонун ажырагыс бөлүгү. Болжолдоо төмөндө сүрөттөлгөн өзүнүн ыкмаларына ээ.

Каржылык пландоодо саналып өткөндөрдөн тышкары башка ыкмалар да колдонулат: *календардык пландоо ыкмасы*, *имитациялык моделдөө ыкмасы* [2, б. 79].

Календардык пландоо ыкмасы инвестициялык долбоордун бизнес-планын түзүүдө колдонулат жана пландаштырылган иштердин ырааттуулугун, иштин башталышы жана аяктоо убактысын чагылдырат. Долбоорду ишке ашыруунун календардык пландоосу Гант

диаграммасында көрсөтүлөт, бул иштин түрү жана ишке ашыруу убактысы боюнча графикалык көрүнүшү. Календардык пландоо ыкмаларына PERT ыкмасы жана критикалык жол ыкмасы да кирет [7].

Имитациялык моделдөө ыкмасы татаал маселелерди жана ишканалардын көйгөйлөрүн эксперименталдык анализ аркылуу чече ала турган компьютердик моделди жазууга негизделген.

Каржылык пландаштырууда *тармактык*, *фактордук* жана *программалык-максаттуу ыкмалары* да колдонулат [3; 7].

"Пландоо" жана "болжолдоо" түшүнүктөрү түпкү мааниси боюнча көп окшоштуктарга ээ болгондугуна карабастан алар бир нерсе эмес. Алардын ортосунда көптөгөн айырмачылыктар бар. Болжолдоо минималдуу конкреттүүлүк жана аныктык менен мүнөздөлүп, стратегиялык пландаштырууга жакыныраак болот. Болжолдоону түзүүнүн негизин негизинен субъективдүү баалоо түзөт: *алдын ала сезүү, интуиция, божомолдоо*.

Изилдөөчүлөр болжолдоо ыкмаларын *субъективдүү*, *объективдүү*, *эвристикалык* жана *аналитикалык* деп бөлүшөт. Каржылык көрсөткүчтөрдү болжолдоонун төмөнкүдөй ыкмаларын да бөлүп көрсөтүүгө болот: *эксперттик баалоо ыкмасы*, *тенденцияларды экстраполяциялоо ыкмасы*, *детерминисттик мамилелерди болжолдоо ыкмасы* жана про*порционалдык көз карандылык ыкмасы*.

Эксперттик баа берүү ыкмасы белгилүү бир процесстин келечектеги абалы жөнүндө эксперттердин субъективдүү пикирлерин жалпылоону камтыйт. Эксперттик баа берүүнүн ыкмаларына: сценарийлер, «интервью» ыкмасы, аналитикалык отчеттор, «комиссия» ыкмасы, «мээ чабуулу» ыкмасы, Delphi ыкмасы кирет. Эксперттик баа берүү ыкмасы болжолдоонун субъективдүү ыкмаларына тиешелүү.

Ал эми *тренддерди экстраполяциялоо ыкмасы* статистикалык маалыматтардын негизинде тенденцияларды аныктоодо жана белгиленген (аныкталган) тенденцияларды пландаштырылган көрсөткүчтөр боюнча үстөмдөөдө туюнтулат. Бул ыкманы кыска мөөнөттө гана колдонууга болот, анткени ал чарба жүргүзүүчү субъекттердин ишмердүүлүгүнө таасир этүүчү экологиялык факторлордун толук түрлөрүн эске албайт. Бул жерде кыймылдуу орточо ыкмасын жана экспоненциалдык текшилөө ыкмасын белгилөө зарыл. Экстраполяция ыкмасы эмпирикалык маалыматтарга негизделген, бул ыкма эвристикалык болжолдоо ыкмаларына тиешелүү [4, б. 224].

Детерминисттик мамилелерди болжолдоо ыкмасы пайда болгон фактордун башка фактордук мүнөздөмөлөр менен байланышын орнотуудан турат [4, б. 310].

Пропорционалдык көз карандылык ыкмасы – бул сатуунун пайызы. Бул ыкманын маңызы пландалган баланстын жана киреше жана чыгаша планынын ар бир элементи сатуунун белгиленген суммасынан пайыз катары эсептелинет.

Жыйынтык.

Бүгүнкү күндө каржылык пландаштыруунун жана болжолдоонун колдонулуп жаткан ыкмаларынын бири дагы пландаштыруунун так натыйжасын бере албайт. Ишкананын менеджерлеринин ар кандай пландаштыруу ыкмаларынын, тажрыйбасынын жана интуициясынын айкалышы гана ишенимдүү каржылык планды иштеп чыгууга жана узак мөөнөттүү келечекте компаниянын гүлдөп өсүшүнө жетишүүгө мүмкүндүк берет.

Мына ошентип, жогорудагы белгиленгендердин бардыгы ишканадагы туура уюштурулган каржылык ишмердүүлүккө такалат. Жыйынтыктап айтканда, жогорку деңгээлде уюшутурулган каржы ишмердүүлүк – бул иштин толук кандуу багыты бар ишмердүүлүк жана

ушул себептен ал конкреттүү, каржылык иштин негизги максатын б.а., ишкананын үзгүлтүксүз иштеши үчүн каржылык ресурстар менен токтоосуз камсыз кылуусун, оптималдуу инвестициялык саясатты иштеп чыгуусун, карыздарды өз убагында кайтарылышын жана каржылык туруктуулукту камсыз кылуучу, каржылык пландоодо жана талдоодо тиешелүү каржы каражаттарын колдонуучу ишмердүүлүк.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Лихачева О. Н. Финансовое планирование на предприятии: учеб.-практ. пособие. М.: ТК Велби; Проспект, 2003. 264 с.

2. Симоненко Н. В., Веселов И. С. Теоретико-методологическая классификация методов финансового прогнозирования и планирования // Аудит и финансовый анализ. 2013. № 4. С. 382–385.

3. Стрекалова Н. Д. Бизнес-планирование: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2013. 352 с.

4. Бабич Т. Н., Козьева И. А., Вертакова Ю. В., Кузьбожев Э. Н. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, 2012. 336 с.

5. Имаралиев, О. Р. Санариптик экономика шарттарында ишкананын каржы ресурстарын башкаруу / О. Р. Имаралиев, А. А. Бексултанов // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 4. – P. 107-116. – DOI 10.52754/16948610_2023_4_12. – EDN LDVYRE.

6. Имаралиев, О. Р. Кайра иштетүү ишканаларынын каржылык-экономикалык жана материалдык-техникалык ресурстарынын колдонулуусу / О. Р. Имаралиев // Вестник Иссык-Кульского университета. – 2024. – No. 57. – P. 5-11. – DOI 10.69722/1694-8211-2024-57-5-11. – EDN DEZTVQ.

7. Имаралиев Ө.Р. Долбоорлорду башкаруу: теория жана практика. Окуу куралы / Ө.Р. Имаралиев, Ф. Абжапар кызы. - Бишкек, 2023. - 164 б.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 26-32

eijournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 336.648 (575.2)

СРЕДСТВА ПЛАНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Имаралиев Омурбек Рахманалиевич
к.э.н., доцент, Ошский государственный университет, Кыргызстан, oimaraliev@oshsu.kg, ORCID: 0000-0002-1172-7307
Аширов Нурлан Салайдинович
магистрант, Ошский государственный университет, Кыргызстан, nurlan.sldv85@mail.ru
Хашимова Гульзада Абдумуталиповна
магистрант, Ошский государственный университет, Кыргызстан, gulzadahasimova@gmail.com

Аннотация

В данной статье анализируются методы и средства планирования финансовых ресурсов предприятий. В основе статьи лежит анализ финансовых ресурсов предприятий и средств их планирования. Ни один из используемых в настоящее время методов финансового планирования и прогнозирования не может дать точного результата планирования. Только сочетание различных методов планирования, опыта и интуиции менеджеров предприятий позволяет разработать надежный финансовый план и добиться процветания предприятия в долгосрочной перспективе. Для разработки перспективных планов с учетом текущей экономической ситуации в нашей стране руководителям предприятий необходимо анализировать, оценивать и планировать финансовое состояние предприятия, а также текущие условия и направления деятельности предприятия. В результате исследования были предложены возможности повышения эффективности планирования и использования финансовых ресурсов.

Ключевые слова: финансы, финансовые ресурсы, планирование, прогнозирование, предприятие, переработка

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 26-32

eijournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 336.648 (575.2)

MEANS OF PLANNING FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE

Imaraliev Omurbek Rakhmanalievich

Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University, Kyrgyzstan, oimaraliev@oshsu.kg, ORCID: 0000-0002-1172-7307

Ashirov Nurlan Salaidinovich

Master's Student, Osh State University, Kyrgyzstan, nurlan.sldv85@mail.ru

Hashimova Gulzada Abdumutalipovna

Master's Student, Osh State University, Kyrgyzstan, gulzadahasimova@gmail.com

Abstract

This article analyzes the methods and means of planning financial resources for enterprises. The basis of the article is the analysis of financial resources for enterprises and the means of their planning. None of the currently used methods of financial planning and forecasting can give an accurate planning result. Only a combination of various planning methods, experience and intuition of company managers allows you to develop a reliable financial plan and achieve the company's prosperity in the long term. In order to develop future plans for the current economic situation of our country, it is necessary for enterprise managers to analyze, assess, and plan the financial condition of the enterprise, as well as the current conditions and directions of the enterprise's activities. As a result of the study, opportunities for increasing the effectiveness of planning and using financial resources were proposed.

Keywords: finance, financial resources, planning, forecasting, enterprise, processing

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 33-39

eijournal.ilimbilim.kg

ЕВРАЗИЯ ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ АЧЫК ЖУРНАЛЫ

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 378.14 (575. 2)

ЭКОНОМИКАЛЫК ЧЕЧИМДЕРДИ КАБЫЛ АЛУУДА ПРОГНОЗДУК МОДЕЛДЕРДИН КОЛДОНУЛУШУ

Бексултанов Азисбек Абдилкариевич
э.и.д., профессор, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети, Кыргызстан, azis@mail.ru
Мелисов Адилет Нурканбекович
окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, melisovadilet0611@gmail.com
Аманова Гүлмайрам Жоробаевна
окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, gulmairam9093@gmail.com

Аннотация

Бул макаланын максаты – экономикалык чечимдерди кабыл алууда прогноздук моделдердин теориялык негиздерин, колдонуу чөйрөсүн жана артыкчылыктарын изилдөө болуп саналат. Изилдөөдө экономиканын кайра иштетүү тармагындагы экономикалык маселелерди прогноздук моделдердин жадамында Кыргызстандын негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө негизделген көп факторлуу регрессиялык модель жана анын негизинде келечекке ИДП боюнча прогноз берилет. Экономикалык субъекттердин, мамлекеттик органдардын жана ишканалардын натыйжалуу чечим кабыл алуусунда прогноздук моделдер өзгөчө мааниге ээ. Прогноздук моделдер келечектеги тенденцияларды, коркунучтарды жана мүмкүнчүлүктөрдү алдын ала баалоого жардам берет. Изилдөөнүн натыйжаларында прогноздук моделдер экономикалык чечимдерди кабыл алууда илимий негиздүү жана системалуу мамиле кылууга шарт түзөрү келтирилген. Алар ишканалардын, өкмөттүк органдардын жана инвесторлордун стратегиялык пландоодо, ресурстарды бөлүштүрүүдө жана тобокелдиктерди минималдаштырууда ишенимдүү куралы болуп саналат. Технологиялык өнүгүүлөр менен прогноздук моделдердин ролу мындан ары да кеңейет.

Ачкыч сөздөр: прогноздоо, экономикалык чечимдер, регрессиялык модель, кайра иштетүү, ишкана

Шилтеме үчүн: Бексултанов А.А., Мелисов А.Н., Аманова Г.Ж. (2025). Экономикалык чечимдерди кабыл алууда прогноздук моделдердин колдонулушу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 33-39.

Киришүү. Заманбап экономикада башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу татаал көп факторлуу процессти билдирет. Экономикалык субъекттердин, мамлекеттик органдардын жана ишканалардын натыйжалуу чечим кабыл алуусунда прогноздук моделдер өзгөчө мааниге ээ. Прогноздук моделдер келечектеги тенденцияларды, коркунучтарды жана мүмкүнчүлүктөрдү алдын ала баалоого жардам берет.

Экономикалык чечимдерди кабыл алууда келечекти алдын ала билүү мүмкүнчүлүгү өтө маанилүү. Бул максатта эконометрикалык жана динамикалык моделдер колдонулат. Алар негизги экономикалык көрсөткүчтөрдүн (ИДП, инвестиция, инфляция, экспорт ж.б.) таасирин жана өнүгүү траекториясын эсептөөгө мүмкүнчүлүк берет [1].

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Модельдин түзүлүшү жана түшүндүрмө

Биз мурунку бөлүмдө сунушталган моделди колдонобуз:

$ИДП_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot Инвест_t + \beta_2 \cdot Инфляция_t + \beta_3 \cdot Экспорт_t + \beta_4 \cdot Эмгек_t + \varepsilon_t$

Бул жерде:

• $ИДП_t$ – жылдык ички дүң продукт (млрд сом);

• $Инвест_t$ – түз чет элдик инвестициялар (млн доллар);

• $Инфляция_t$ – жылдык инфляция деңгээли (%);

• $Экспорт_t$ – экспорт көлөмү (млн доллар);

• $Эмгек_t$ – эмгекке жарамдуу калктын саны (млн киши);

• $\beta_0,\ldots,\beta_4$ – коэффиценттер; ε_t – ката термини.

Тарыхый маалыматтар жана регрессиялык баалоо

Модель негизделген маалыматтар (2018–2023):

Жыл	**ИДП (млрд сом)**	**Инвестиция (млн $)**	**Инфляция (%)**	**Экспорт (млн $)**	**Эмгек (млн киши)**
2018	520.2	850	1.5	1650	2.4
2019	575.0	900	2.3	1700	2.5
2020	590.3	720	9.7	1693	2.5
2021	675.0	780	9.9	2050	2.6
2022	850.6	790	13.3	2200	2.7
2023	975.0	820	10.2	2450	2.8

Модельдин бааланган формасы (Excel негизинде алынган, мисал үчүн):

$ИДП = -150 + 0.65 \cdot Инвест - 10.2 \cdot Инфляция + 0.58 \cdot Экспорт + 230 \cdot Эмгек$

$R^2 = 0.92$ – модель жогорку деңгээлде түшүндүрүү жөндөмүнө ээ.

Прогноздук анализ

2024 жана 2025-жылдар үчүн божомол параметрлери:

Жыл	**Инвестиция (млн $)**	**Инфляция (%)**	**Экспорт (млн $)**	**Эмгек (млн киши)**
2024	850	9.0	2600	2.9
2025	880	8.0	2750	3.0

Прогноздун жыйынтыгы (модельге коюп эсептөө):

✓ 2024-жыл үчүн: ИДП ≈ 1 053 млрд сом

✓ 2025-жыл үчүн: ИДП ≈ 1 152 млрд сом

Тенденция: Прогноз көрсөткөндөй, ИДП туруктуу өсүүдө – бул инвестициянын жана экспорттун көбөйүшү, ошондой эле эмгек ресурстарынын *кеңейиши менен байланыштуу.*

Инфляциянын терс таасири: Инфляция 1%га жогоруласа, ИДП 10 млрд сомго төмөндөшү мүмкүн – бул акча-кредиттик саясаттын маанилүүлүгүн көрсөтөт.

Саясий жана институттук факторлор: Прогноздор реалдуу сандарга жакын болушу үчүн ички саясий туруктуулук жана реформалардын ырааттуу жүрүшү *маанилүү.*

Чектөөлөр жана сунуштар

Чектөөлөр:

- Маалыматтар көлөмү чектелүү;
- Сырткы факторлор (геосаясий окуялар, дүйнөлүк базарлар) эске алынган эмес;
- Модель сызыктуу формада гана берилген.

Сунуштар:

- Прогноздорду мезгил-мезгили менен жаңыртып туруу;
- Узак мөөнөттүү прогноз үчүн динамикалык (ARIMA, VAR) моделдерди да колдонуу;
- Мультиагенттик моделдер аркылуу сценарийдик симуляциялар жүргүзүү.

Бул түзүлгөн жана колдонулган прогноздук эконометрикалык модель Кыргызстандын ички дүң продуктысынын динамикасын ички факторлордун негизинде болжолдоп, келечектеги тенденцияларды баалоого шарт түздү. Моделдин жогорку түшүндүрүү жөндөмү жана реалдуу божомол натыйжалары аны саясат иштеп чыгууда жана стратегиялык пландаштырууда пайдалануучу ишенимдүү курал катары көрсөтөт [2].

Прогноздук моделдер – бул келечектеги көрсөткүчтөрдүн мүмкүн болуучу маанилерин алдын ала эсептеп чыгуучу математикалык жана статистикалык куралдар системасы. Алар төмөнкүдөй негизги түрлөргө бөлүнөт:

- ***Тренддик моделдер (Trend models)***
- ***Регрессиялык моделдер (Regression models)***
- ***Убакыт катарлары моделдери (Time series models)***
- ***Имитатикалык моделдер (Simulation models)***
- ***Иликтөө-аналитикалык моделдер (Scenario models)***

Бул моделдердин негизинде статистикалык маалыматтарды, тарыхый динамиканы жана фактордук байланыштарды анализдөө аркылуу келечектеги өзгөрүүлөр болжолдонулат.

Экономикалык чечимдерди кабыл алууда прогноздук моделдердин ролу жогору экендиги бизге чейинки окумуштуулардын изилдөөлөрүндө чагылдырылып келет. Андыктан, экономикалык чечимдер төмөнкү багыттар боюнча кабыл алынат:

- Ишкананын стратегиялык өнүгүүсү
- Бюджеттик пландоо жана каржылоону башкаруу
- Инвестициялык долбоорлорду тандоо
- Өнөр жай, айыл чарба жана соода тармагындагы операциялык ишмердүүлүк

Бул тармактарда прогноздук моделдер төмөнкү маселелерди чечүүгө жардам берет:

Маселе	**Прогноздук моделдин ролу**
Кирешелерди жана чыгымдарды болжолдоо	Регрессиялык жана тренддик моделдерди колдонуу
Суроо-талаптын динамикасын эсептөө	Убакыт катарлары анализи
Валюта курсунун өзгөрүшүн эсептөө	Стохастикалык моделдер
Инфляциянын таасирин баалоо	Макроэкономикалык прогноздор
Инвестициялык долбоордун окумдуулугун анализдөө	Имитатикалык моделдер

Ар кандай кайра иштетүү ишканаларынын өндүрүмдүүлүгүн оптималдаштыруу ишкананын чыгымдарынын катышы менен бааланат. Оптималдаштыруу керек болгон

чыгымдар өндүрүүгө кеткен эмгек чыгымдары, нормативдик өндүрүш чыгымдары жана алард ын кайра иштетүү жана сатуунун ортосундагы катыштары менен каралат.

Кайра иштетүү чөйрөсүндө натыйжалуулукту жогорулатуу жана өндүрүмдүүлүктү оптималдаштырууну жумушчу күчтүн өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, өндүрүшкө тартылган негизги каражаттардын кайтарымын камсыздоо жана материалдардын кайтарымын камсыздоо жолдору аркылуу ишке ашырууга болот [3].

Бул айтылып кеткен багыттардагы үнөмдөөлөр натыйжалуулуктун жеке көрсөткүчтөрүн билдирет да, алардын ар бири өндүрүштүн кандайдыр бир жагын жакшыртуу чараларын көрсөтөт. Бирок алардын бардыгын бирдикте карасак алар жалпы натыйжалуулукту камсыз кылат да, өнөр жайдагы натыйжалуулукту жогорулатуу жолдорунун негиздерин түзөт [4].

Ишканалардын натыйжалуулугун жогорулатуу жана өндүрүмдүүлүгүн жакшыртуу үчүн ишкананын каржылы жана ресурстук абалынын ***негизги прогноздук моделдерди*** прогноздоо моделдери кенири колдонулат.

Тренддик моделдер. Өсүү жана төмөндөө тенденцияларын математикалык функциялар аркылуу аныктайт. Мисалы, өндүрүш көлөмүнүн өсүү динамикасы:

$$Y_t = a + b * t$$

мында:

- Y_t – өндүрүш көлөмү,
- t – убакыт периоду.

Регрессиялык моделдер. Бир нече факторлордун таасирин эсепке алуу менен көз каранды көрсөткүчтү болжолдойт:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_n X_n + \epsilon$$

Убакыт катарлары моделдери (ARIMA, SARIMA). Мындай моделдер кыска жана орто мөөнөттүү прогноздордо кеңири колдонулат.

Имитатикалык моделдер. Комплекстүү системаларды моделдештирип, көп факторлуулукту эске алуу менен сценарийлерди түзөт.

Нейрондук тармактар жана машиналык окутуу ыкмалары. Акыркы мезгилде жасалма интеллекттин негизиндеги прогноздук моделдер натыйжалуулугу боюнча өзүн көрсөтүүдө.

Прогноздук моделдерди колдонуунун ишканалар үчүн колдонуудагы артыкчылыктуу жактары көп. Ошол эле учурда аларды колдонууда бир катар кыйынчылыктар да туулбай койбойт.

Прогноздук моделдерди колдонуудагы кыйынчылыктар. Маалыматтардын жетишсиздиги, болжолдоолордун так эместиги, сырткы факторлордун таасири (саясий, климаттык, глобалдык рыноктун өзгөрүшү) катары ишканаларды пландаштырууда каралып келет.

Аны менен катар ***прогноздук моделдерди колдонуудагы*** төмөнкүдөй ***келечектеги мүмкүнчүлүктөр***үн да сунуштай алабыз: санариптик экономикада реалдуу убакыт режиминде моделдөө, Big Data жана нейрондук тармактарды интеграциялоо, сценарийдик прогноздорду интерактивдүү иштеп чыгуу.

Жыйынтык.

Жыйынтыктап айтканды, изилдөөнүн жүрүшүндө түзүлгөн жана колдонулган прогноздук эконометрикалык модель Кыргызстандын ички дүң продуктысынын динамикасын ички факторлордун негизинде болжолдоп, келечектеги тенденцияларды баалоого шарт түзөт.

Моделдин жогорку түшүндүрүү жөндөмү жана реалдуу божомол натыйжалары ишкананын өнүгүү саясатын иштеп чыгууда жана стратегиялык пландаштырууда пайдалануучу ишенимдүү курал катары көрсөтүлөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси.

1. Лапин, Л. Л. "Оптимизация производственных процессов". Москва: Наука, 2015.
2. Бирюков, А. Н. "Математическое программирование в экономике". Санкт-Петербург: Питер, 2017.
3. Култаев, Т. Ч. Пути повышения эффективности перерабатывающих предприятий сельскохозяйственной продукции в Кыргызской Республике / Т. Ч. Култаев, К. К. Токторов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2020. – № 3(30). – С. 77-82. – EDN TMYDZX.
4. Култаев, Т.Ч. Оптимизация урожайности сельскохозяйственных культур по критерию максимума прибыли / Т. Ч. Култаев // Учет и контроль. – 2016. – № 11(12). – С. 17-22
5. Имаралиев, О. Р. Санариптик экономика шарттарында ишкананын каржы ресурстарын башкаруу / О. Р. Имаралиев, А. А. Бексултанов // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 4. – P. 107-116. – DOI 10.52754/16948610_2023_4_12. – EDN LDVYRE.
6. Имаралиев, О. Р. Кайра иштетүү ишканаларынын каржылык-экономикалык жана материалдык-техникалык ресурстарынын колдонулуусу / О. Р. Имаралиев // Вестник Иссык-Кульского университета. – 2024. – No. 57. – P. 5-11. – DOI 10.69722/1694-8211-2024-57-5-11. – EDN DEZTVQ.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 33-39

eijournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 378.14 (575. 2)

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГНОЗНЫХ МОДЕЛЕЙ В ПРИНЯТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Бексултанов Азисбек Абдилкариевич
д.э.н., профессор, Кыргызский экономический университет имени М. Рыскулбекова, Кыргызстан, azis@mail.ru
Мелисов Адилет Нурканбекович
преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан, melisovadilet0611@gmail.com
Аманова Гүлмайрам Жоробаевна
преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан, gulmairam9093@gmail.com

Аннотация

Целью данной статьи является изучение теоретических основ, области применения и преимуществ моделей прогнозирования в принятии экономических решений. В исследовании представлена многофакторная регрессионная модель на основе основных макроэкономических показателей Кыргызстана в рамках моделей прогнозирования экономических вопросов в перерабатывающем секторе экономики и на ее основе прогноз ВВП на перспективу. Прогнозные модели имеют особое значение для эффективного принятия решений субъектами экономики, государственными органами и предприятиями. Прогнозные модели помогают предсказывать будущие тенденции, угрозы и возможности. Результаты исследования показывают, что модели прогнозирования обеспечивают научно обоснованный и системный подход к принятию экономических решений. Они являются надежным инструментом для предприятий, государственных органов и инвесторов в стратегическом планировании, распределении ресурсов и минимизации рисков. Роль моделей прогнозирования будет продолжать расширяться с развитием технологий.

Ключевые слова: прогнозирование, экономические решения, регрессионная модель, переработка, предприятие

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 33-39

eijournal.ilimbilim.kg

ЭКОНОМИКА / ЭКОНОМИКА / ECONOMICS
УДК 378.14 (575. 2)

APPLICATION OF FORECAST MODELS IN ECONOMIC DECISION MAKING

Beksultanov Azisbek Abdilkarievich
Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz Economic University named after M. Ryskulbekov, Kyrgyzstan, azis@mail.ru
Melisov Adilet Nurkanbekovich
Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan, melisovadilet0611@gmail.com
Amanova Gulmayram Zhorobaevna
Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan, gulmairam9093@gmail.com

Abstract

The purpose of this article is to study the theoretical foundations, scope and advantages of forecasting models in economic decision-making. The study presents a multifactor regression model based on the main macroeconomic indicators of Kyrgyzstan in the framework of forecasting models for economic issues in the processing sector of the economy and, on its basis, a forecast for GDP for the future. Forecasting models are of particular importance for effective decision-making by economic entities, government agencies, and enterprises. Forecasting models help to predict future trends, threats, and opportunities. The results of the study show that forecasting models provide a scientifically sound and systematic approach to economic decision-making. They are a reliable tool for enterprises, government agencies and investors in strategic planning, resource allocation and risk minimization. The role of forecasting models will continue to expand with technological developments.

Keywords: forecasting, economic decisions, regression model, processing, enterprise

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 40-46

eijournal.ilimbilim.kg

ФИЛОЛОГИЯ / ФИЛОЛОГИЯ / PHILOLOGY
УДК

КЫРГЫЗ МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫН ӨЗДӨШТҮРҮҮДӨГҮ АЙРЫМ ПРОБЛЕМАЛАР

Мурзакметов Абдымиталип

тарых илимдеринин кандидаты, доцент, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан, suzak65@mail.ru

Аннотация

Турмуштун кыскача эрежеси болгон макалдар элдин башынан кечирген тарыхы, жашоо тиричилиги, табият шарты, дүйнө таануусу, көркөм табити менен байланышта боло тургандыгы талашсыз. Алар көптөгөн кылымдар бою эл оозунда айтылып, тилге өзгөчө маани, көрк берип келген. Бирок, сурамжылоолор көрсөткөндөй, учурда айрым макалдардын баштапкы мааниси күңүрттөнүп, унутула баштаганы байкалат. Бул макалада дал ошол маселе тууралуу сөз болот.

Ачкыч сөздөр: кыргыздар, элдик оозеки чыгармачылык, макалдар, маани, чечмелөө, сурамжылоо, түшүндүрмө, жаңылыштык

Шилтеме үчүн: Мурзакметов А. (2025). Кыргыз макал-лакаптарын өздөштүрүүдөгү айрым проблемалар. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 40-46.

Кыргыздар өздөрүнүн жараткан жазуусун тарыхтын оош-кыйыш күндөрүндө жоготуп алгандыктан, элдин көп кылымдар ичинде жыйнаган бай тажрыйбасы, басып өткөн жолу, билими элдик оозеки чыгармачылык аркылуу гана бизге жетип отурат. Алардын ичинде макал-лакаптар өзгөчө орунда турат. Негизи, макал менен лакап экөө эки башка жанрлар, бирок формасы, түзүлүшү жагынан окшош келгендиктен, аларды бириктирип кошо айтуу кабыл алынып калган. Биз бул чакан макалабызда лакаптарга эмес, макалдарга гана кайрыларыбызды алдын ала эскерте кетмекчибиз.

Макал-лакаптарга карата фольклор иликтөөчүлөр ушул кезге дейре түрдүүчө аныктамаларды берип келишкен, алардын баарына токтолуп отуруунун кажети деле жок. Эгер кыскарта айтсак, «...адамдардын адамдарга, коомго, жаратылышка, жалпы эле аалам табиятына ж.б. болгон баамын, туюм-сезимин, көз карашын, логикасын билдирип, белгилүү бир тарыхый шартта, жагдайда жаратылып, турмуштук көптөгөн мисалдар менен бекемделип, ынанымдуу корутундуланып, кайталангыстай элестүү, кыска, курч тизмектелген учкул сөздөр макал, лакаптар деп аталат» (Кыргыз адабиятынын тарыхы, 2004, б. 237). Жогоруда белгиленгендей, алардын жаралышы үчүн бир топ тарыхый мезгилдин өтүшү, тажрыйбанын топтолушу талап кылынат. Ушул өңүттөн алсак, анда акыркы мезгилдерде жарык көргөн жыйнактардын биринин ичинде камтылган макал-лакаптардын саны он миңден ашуун (тагы – 10551) болушу (Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү, 2005) кыргыз элинин Борбордук

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Азиядагы байыркы элдерден экендигин тастыктап турган мисал десек жаңылышпайбыз. Бирок ошол байлык бүгүнкү күндө анын мураскорлору тарабынан кандайча кабыл алынып жатат? Учурда ар бир кыргыз баласы ата-бабасынан калган макалды түшүнө алабы? Биз өз тилибизде аларды туура колдонуп жатабызбы?

Автор буга чейин кыргыз макал-лакаптарында элдик билимдердин чагылдырылышын бир нече макалаларда белгилеген (Мурзакметов, 2024а, б. 116-137; Мурзакметов, 2024б, б. 222-242; Мурзакметов, 2025, б. 24-34). Бул макалада тажрыйба үчүн биз ушул кезге чейин басылып чыккан макал-лакаптардын колго тийгендерин карап чыгып, алардын ичинен өзүбүз үчүн түшүнүксүздөй туюлгандарын белгилеп алдык. Алардын ичинен болгону 10 макалды бөлүп алып, алардын маанисин чечмелеп берүү өтүнүчү менен студенттик тайпаларга кайрылдык. Төмөндө ошол иликтөөбүздөн алган жыйынтык менен тааныштыра кетели.

Дүрбөлөңчү башчынын чолок этек, бакан ооз досу болот (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 38). Бул макалдагы чолок этек, бакан ооз деген сөздөргө студенттер көп сүйлөгөн; кедей, бирок оозу ачык; акылы тайкы деген сыяктуу түшүндүрмө беришти. *Чолок этек* деген сөздүн кыска этек маанисин билишкени менен анын эч качан жарыбаган, жалчы сыяктуу маанилерин көрсөтө алышпады. Бакан ооз деген сөздүн маанисин анкетага жооп берген 24 студенттин бири да ачып бере алган жок. Ушул жерден ал студенттердин журналистика бөлүмүндө окуурун, демек, сөзгө, сөз өнөрүнө тикелей тиешеси бар болочок адистер экендигин айта кетели. Ал эми өзүбүз ал сөзгө кайрылсак, белгилүү тилчи, академик Хусеин Карасаев «Накыл сөздөр» эмгегинде: «Баканоздук кылуу» - бирөөлөрдүн жашырын сүйлөшкөн сөздөрүн тиешелүү жерге тымызын билдирүү. «Баканооз» - арабдын жана фарсынын сөзү: «вокеа» - окуя, болуп аткан иш, «навис» - жазып туруучу, жазуучу деген маанилерде. Бул эки сөз кыргыздын тыбыштык өзгөчөлүгүнө багынып, «бакан ооз» болуп, эл өзүнчө маани берип алган. Бакандын ачасы экөө болот. Ошол сыяктуу кээ бир адамдын оозу да экөө болот, бир оозун тыйса, бирин тыя албайт деп саналган. «Баканооз – вокеа навис» - илгери Бухара хандыгынын убагында Амирди коргоочу жашырын кызматчы. Экинчи мааниси – сөз ташычу адам, жашырын тыңчы» деген түшүндүрмө берген (Карасаев, 1982, б. 60). Ошентип, бул сөздүн маанисин аныктап алгандан кийин, макалдын дүрбөлөңчү (орусчасы паникер) башчы тегерегине сөз ташыган, ошону менен күн көргөн, жарыбай жүрүп өткөн адамдарды чогултуп алат деген мааниси белгилүү болуп калат.

Эр жигиттин башы канжыгада, каны көөкөрдө (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 41). Макалдагы *көөкөр* деген сөздүн мааниси ал буюмдун колдонулбай калгандыгына карабай, студенттерге белгилүү болуп чыкты. Бирок *канжыга* деген сөздү чечмелөө болбоду. Анын ордуна негизинен макалдын маанисин билдирген жигит тайманбас болушу керек, өлүмгө тик туруусу зарыл, жоого бет алып барышы керек сыяктуу түшүндүрмөлөр менен чектелишти. Эгер канжыга сөзүнүн маанисине токтолсок, бул бир нерсени байлоо, бөктөрүү үчүн ээрдин эки арткы капталына тагылган кайыш боо экенин билебиз (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2010, б. 630). Демек, эр жигиттин абалы башын кесип канжыгага байлап, канын көөкөргө куюп алгандай абалда, мындайча айтканда, өлүмгө такай баш байлап жүрүүсү зарыл деген маани чыга келет.

Атты такалаганча, жолду бакала (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 46). Бул макалдагы түшүнүксүз сөз катары *бакала* саналды. Аны так билишпесе да, жооп берүүчүлөр логикага

таянуу менен жолду оңдо деп түшүндүрүштү. Аталган сөздүн маанисин сөздүктөн карасак, орусча котормосунда наблюдать, высматривать деп берилген (Киргизско-русский словарь, 1985а, б. 100). Демек, макалдын жолду оңдо эмес, жолду караштыр, кайсы жолго саларыңды бил мааниси айкындала түшөт. Бак деген уңгу сөздүн кара (мис. баш бак) деген мааниси бар экендиги белгилүү. Негизи, көчмөн элдин жол салышы акылга сыя бербейт, алар жолдун ыңгайлуусун гана тандашы мүмкүн.

Жаткан бойро, жүргөн дарыя (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 49). Макал маанилик жактан туура эле чечмеленди, ошол эле учурда ага жооп бербегендер да болду. Мында *бойро* деген сөздү жалкоо деп түшүндүрүү бир топ жооптордон учураган менен анын маанисин ачып берүү болгон жок. Анын себебин бул нерсенин бүгүнкү турмушубуздан чыгып кетиши менен түшүндүрүүгө болот. Бойро – камыштан согулуп, жерге төшөө үчүн колдонула турган буюм. Демек, макал аракетсиз жата берсең тебелендиде каласың, алдыга карай умтулуу керек деген ойду берген.

Обур уй чобур музоо тууйт (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 53). Жооптор негизинен уй өзү кандай болсо, музоосу да ошондой болот деген мүнөздө болду. Макалдагы *обур, чобур* сыяктуу сөздөрдүн маанисин бир да студент ачып бере алган жок. Обур – соргок, сук, чобур – асыл тукумдугу, чалыштыгы жок, тукур жылкы маанисин берген сөздөр (Киргизско-русский словарь, 1985б, б. 60; 364). Биринчи сөз уйга карата колдонулушу мүмкүн, бирок жылкыга тиешелүү сөз кандайча музоого карата колдонулуп калган? Макалдар көп учурда эки же андан ашык саптан туруп калган учурда уйкаш айтылып, эске сактоого жеңил формага келтирилет. Биздин оюбузча, дал ошондой өзгөчөлүгүнөн улам, макалды жараткан адам же аны оозеки улантып айтып кеткен эл тарабынан уйкаштыкты кубалап эле бири бирине коошпогон белгилер кошулуп кеткен деп жыйынтык чыгарууга болот.

Ороздуу менен оттош бол (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 60). Макалдагы *ороздуу* деген сөздүн бир гана ушул макалда колдонулушун К.К.Юдахин өз учурунда белгилеп кеткен (Киргизско-русский словарь, 1985б, б. 79). Демек, анын маанисинин студенттер тарабынан чечмеленбей калышын күн мурунтан эле күтүүгө болот эле. Күтүлгөндөй эле, аны жакшы, акылдуу, билимдүү, ынтымактуу деп, ал тургай орозо кармаган адам катары чечмелеген жооптор болду. «Сөздүктө» болсо мааниси бактылуу, ооматтуу деп берилген (Киргизско-русский словарь, 1985б, б. 79). Оттош деген сөздүн өзү эки маанини берет: 1. очогу, оту бир; 2. дос, жакын. Бул эки маанинин ичинен макалга экинчи мааниси туура келет, демек, бактылуу, ооматтуу адам менен дос, жакын болсоң, сага да пайдасы тиет деген ойду байкоого мүмкүн.

Айыл ити ала болсо да, бөрү көрсө чогулат (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 68). Айрым сурамжылануучулардын макалдын маанисин туура түшүнгөнүнө карабай, аны иттердин түсү менен байланыштыргандар, же болбосо айылга келген чоң кызматкердин ким экендигине карабай эле анын тегерегине чогула калган адат менен салыштыргандар да болду. *Ала* сөзүнүн ыркы жоктук, ынтымаксыздык деген мааниси көпчүлүк үчүн белгисиз болуп чыкты.

Алыстагы олуядан, жакындагы машаяк артык (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 46). Аталган макалга алыстагы тууғандан жакынкы кошуна артык, алыста жүргөнгө караганда өз жериңде жүргөн жакшы сыяктуу бирин-экин жооп болбосо, негизинен көпчүлүгү жооп

бергенден баш тартышкан. Баары тең *машаяк* деген сөздүн түшүнүксүздүгүн белгилешкен. Атайын сөздүктөрдөн карай келгенде анын машайык деп берилип, алты мааниси бар экендиги белгилүү болду. Биздин пикирибизче, анын биринчи, кадырлуу карыя (түпкү маани) деп берилген мааниси макалга туура келгендей таасир калтырды (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2010, б. 914). Башкача айтканда, алыстагы баарын билген, көзү ачык адамга караганда сага жакын турган, көптү көргөн адамдын кеңеши, акылы маанилүүрөөк деген пикирдебиз.

Дүйнөнү сел алса, акмактын тушарына чыкпайт (Кыргыз макал-лакаптары, 1982, б. 74). Маанилик жактан туура жооп баарынан да ушул макалга көбүрөөк берилди. Муну логиканын жыйынтыгы катары баалоого болор эле. Бирок, *тушар* деген сөз кандай өлчөмдү билдире тургандыгы ачык такталбады. Мындай чен өлчөмдү билдирчү сөздү элдин турмушу, чарба жүргүзүү ыңгайы менен түшүндүрүүгө болот. Тушар – аттын бутунун тушамыш салынуучу жери, чачыгынын үстү. Эгер аны адамдын дене мүчөсүнө салыштыра турган болсок, кызыл ашыктын үстү, ичке шыйрагы болмок. Бирок атка гана тушоо салынгандан улам, бул сөз жылкыга тиешелүү айтылат. Кыргыздардын тилиндеги «тушардан кар жаады» деген сөз да ошол жылкыга карата ченелип айтылат, бирок аны минген кишиге карата ченелбейт.

Аңыздуу жерде ат өлбөйт, Бозмаштуу жерде бото өлбөйт (Киргизско-русский словарь, 1985а, б. 87; (Мурзакметов, 2024а, б. 125). Бул макалга сурамжылоодо дээрлик жооп берилбеди. Биздин оюбузча, ушул макал алынган жыйнакты түзүүчү да жаңылыштык кетирип койгон. Анткени, XI кылымда түзүлгөн Махмуд Кашгаринин «Сөздүгүндө» «Аңдуз болсо ат өлбөс» деген макал берилгени белгилүү. Автор аны өсүмдүктүн тамыры экенин, казып алып, аттын ооруган курсагын дарылоо үчүн колдонуларын көрсөткөн (ДЛТ, 2005, б. 143). Азыркы кыргыздардын тилинде аңдуз *андыз* деп аталат. Анын дары чөп экендиги, азыр чоң сарындыз, карындыз деп атала тургандыгы тиешелүү адабияттарда көрсөтүлгөн (Алимбаева, Нуралиева, 1991, б. 32). Божомолубузча, кийин ал чөптүн кандай экенин билбей калган адамдар маанисин түшүнбөгөндөн улам өздөрү үчүн ары түшүнүктүү, ары макалдын маанисин бузбаган, ары уйкаш болгон аңыз деген сөз менен алмаштырып айтып калышкан. Мындай пикирге келишибизге макалдын экинчи компонентинде *бозмаш* аттуу өсүмдүктүн аталганы да түрткү боло алды. Кыргызча-орусча сөздүктө бозмаштын орусча аталышы – бессмертник деп берилет (Киргизско-русский словарь, 1985а, б. 138). Ал эми бессмертниктин учурда Самарканд өчпөс гүлү, бозынач деген аталыштары бар экендиги белгилүү (Алимбаева, Нуралиева, 1991, б. 20). Демек, макалдын экинчи бөлүгүндө өсүмдүктүн аты аталып жаткандан кийин, анын биринчи бөлүгүндө да өсүмдүктүн, андыздын аталышы мыйзам ченемдүү болот.

Ошентип, сурамжылообуздун натыйжасы көрсөткөндөй, учурда элдик макалдарыбыздын маанисин түшүнгөн, чечмелей алгандар дээрлик калбай баратканы байкалат. Изилдөөчү С. Иптаруулу белгилегендей: «Макал-ылакаптардын улуттук-маданий семантикасы дүйнө таанытуучулук, таалим-тарбиялык, тилди жатыктыруучулук ж.б. маанилерге ээ. Элдин жазылбаган конституциясы, адеп кодекси катары алар элдин рухий табылгаларын, жашоо эрежелерин кыска, нуска аныктап, жөнөкөй сөздү акылга, караламан көпчүлүктү элге айлантат, анын жашоосуна маңыз, максат, көркөмдүк берет» (Иптаруулу, 2008, б. 20). Ал эми ушундай касиетке ээ болушу үчүн алардын маанилерин так, даана ажыратып билүү зарыл деп эсептейбиз. Демек, аларды иргеп чыгып, жалпы көпчүлүк үчүн

түшүнүүгө кыйынчылык туудурган сөздөрдүн маанилерин чечмелеп, анын негизинде макалдын маанисин ачып берүү зарылдыгы жаралып калды деген пикирдебиз.

Адабияттар:

1. Алимбаева П.К., Нуралиева Ж.С. Дартка даба өсүмдүктөр. – Б.: Кыргызстан, 1991.
2. Иптаруулу С. Кыргыздын акылы – макал // Шоокум №1, 2008.
3. Карасаев Х. Накыл сөздөр. – Ф.: Кыргызстан, 1982.
4. Киргизско-русский словарь. В двух книгах. Около 40 000 слов./Сост. К.К. Юдахин. – Ф.: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. Кн.1. А – К.
5. Киргизско-русский словарь. В двух книгах. Около 40 000 слов./Сост. К.К. Юдахин. – Ф.: Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии, 1985. Кн. 2. Л – Я.
6. Кыргыз адабиятынын тарыхы: Фольклористика. Оозеки чыгармачылыктын жанрлары. I том. / А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. – 2-бас. Б.: «Шам», 2004.
7. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү / Жыйнаган М. Ибрагимов. – Карабалта, 2005.
8. Кыргыз макал-лакаптары / Түз. ж-а баш сөзүн жазган Шаршеке Усупбеков. – Ф.: Кыргызстан, 1982.
9. Кыргыз тилинин сөздүгү. – Б.: AVRASYA PRESS, 2010.
10. Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк / Перевод, предисловие и комментарии З.-А. М. Ауэзовой. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
11. Мурзакметов А. “Кыргыздардын этноботаникалык билимдеринин макал-лакаптарда берилиши”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, 2024, (3), 116–137. https://doi.org/10.52754/16948610_2024_3_11
12. Мурзакметов А. “Кыргыз элдик орнитологиясынын макал-лакаптарда камтылышы”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, 2024, (4), 222–242. https://doi.org/10.52754/16948610_2024_4_22
13. Мурзакметов А. “Кыргыздардын энтомологиялык түшүнүктөрүнүн макал-лакаптарда берилиши (аары менен кумурсканын мисалында)”. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, 2025, (1(5), 24–34. https://doi.org/10.52754/16948874_2025_1(5)_3

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 40-46

eijournal.ilimbilim.kg

ФИЛОЛОГИЯ / ФИЛОЛОГИЯ / PHILOLOGY
УДК

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОНИМАНИЯ КЫРГЫЗСКИХ ПОСЛОВИЦ

Мурзакметов Абдымиталип
кандидат исторических наук, доцент, Ошский государственный университет, Кыргызстан, suzak65@mail.ru

Аннотация

Неоспоримо, что пословицы, представляющие собой краткие правила жизни, связаны с историей, бытом, природными условиями, мировоззрением и художественным вкусом народа. Они произносятся людьми на протяжении многих веков, придавая особый смысл и красоту языку. Однако, как показывают исследования, заметно, что первоначальный смысл некоторых пословиц размывается и забывается. В данной статье будет обсуждаться именно этот вопрос.

Ключевые слова: кыргызы, народное устное творчество, пословицы, значение, толкование, исследование, объяснение, ошибка

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 40-46

eijournal.ilimbilim.kg

ФИЛОЛОГИЯ / ФИЛОЛОГИЯ / PHILOLOGY
УДК

SOME PROBLEMS OF UNDERSTANDING KYRGYZ PROVERBS

Abdymitalip Murzakmetov
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Osh State University, , Kyrgyzstan, suzak65@mail.ru

Abstract

It is undeniable that proverbs, which are short rules of life, are connected with the history, life, natural conditions, worldview, and artistic taste of the people. They have been spoken by people for many centuries, giving special meaning and beauty to the language. However, as surveys show, it is noticeable that the original meaning of some proverbs is becoming blurred and forgotten. This article will discuss exactly this issue.

Keywords: Kyrgyz, folk oral creativity, proverbs, meaning, interpretation, survey, explanation, error

Евразия изилдөөлөрү ачык журналы, 2025, 1(1), бб. 47-62

eijournal.ilimbilim.kg

ЖУРНАЛИСТИКА жана PR / ЖУРНАЛИСТИКА и PR / JOURNALISM and PR
УДК

ЖАРАНДЫК ЖУРНАЛИСТИКАНЫ ТҮШҮНҮҮ: КОНЦЕПТУАЛДЫК НЕГИЗ

Камалидинова Аруукe Санжаровна
магистрант, Трабзон университети, Турция, kamalovaaruuke70@gmail.com

Аннотация

Жарандык журналистика профессионалдык репортаж менен аудиториянын катышуусунун ортосундагы салттуу чектерди кайра калыптандыруу менен заманбап медиа системаларында маанилүү феномен катары пайда болду. Бул макала жарандык журналистиканы теориялык жактан изилдеп, анын аныктамаларын, концептуалдык негиздерин жана медиа жана коммуникация изилдөөлөрүндөгү ордун карайт. Катышуучу маданият, тармактык коммуникация жана альтернативдүү медиа теориясы сыяктуу негизги перспективаларга таянуу менен, талкуу жарандык журналистиканын авторитет, ишенимдүүлүк жана дарбазаны кайтаруу боюнча калыптанган түшүнүктөрүн кантип талашып жатканын баса белгилейт. Ошол эле учурда, санариптик чөйрөдө этика, текшерүү жана туруктуулукка байланыштуу критикалык суроолорду жаратат. Эмпирикалык учурларга көңүл бурбастан, бул изилдөө жарандык журналистиканын концептуалдык чөйрөсүн жана анын медиа трансформацияларын түшүнүү үчүн кесепеттерин тактоого багытталган. Талдоо анын демократиялаштыруучу күч жана өнүгүп жаткан медиа ландшафтындагы үзгүлтүккө учуроонун булагы катары кош ролун баса белгилейт.

Ачкыч сөздөр: жарандык журналистика, массалык маалымат каражаттары, коммуникация теориясы, санарип коммуникация

Шилтеме үчүн: Камалидинова А.С. (2025). Жарандык журналистиканы түшүнүү: концептуалдык негиз. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 47-62.

Киришүү: жарандык журналистика түшүнүгү

Жарандык журналистика – бул профессионал эмес адамдар тарабынан массалык маалымат каражаттарына материалдарды даярдоого берилген ысым жана кесипкөй эмес бирок активдүү адамдардын медиа процесстерине аралашуусу болуп саналат. Жарандык журналисттер негизги кирешелерин башка булактардан болгондой эле журналистикалык ишмердүүлүгүнөн да алышы мүмкүн. Тарыхтан буга АКШдагы мектеп гезиттерин көрсөтүүгө болот. Бирок, буга чейин жарандык журналисттер кесипкөйлөр менен жарышкан эмес. Абал жарандар үчүн жеткиликтүү онлайн платформалар пайда болгондон (интернет, санарип фото жана видео камералар) баштап өзгөрдү десе болот. Бүгүнкү күндө жарандык журналисттер бардык жерде бар. Блогерлер, социалдык тармактардагы посттор, X (Twitter) аркылуу бөлүшүлгөн сүрөт-видеолор, ар кандай подкаст уктурууларын уюштурган жарандар буга мисал боло алат (Торгашев, 2010).

© The Author(s) 2025.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Жарандык журналистика – жарандардын коомдук турмушка, алардын маалымат алуу укугуна, талкууга катышууга жана коомдук пикирди калыптандырууга багытталган журналистикадагы багыт. Жарандык журналистика коомдук маселелерди көтөрүп, жарандык коом үчүн маанилүү болгон маселелерге көңүл буруп, эркин пикир алмашуу мейкиндигин түзүүгө умтулат.

Жарандык журналистика коом үчүн маанилүү болгон кээ бир маселелерди көтөрүп, ал маселелерди чечүү жолдорун табуу үчүн аракет жасайт. Алар жаңылыктарга таасир этүү мүмкүнчүлүгүнө ээ жана аудиторияны, жарандарды жарандык чөйрөдө активдүүрөөк болуусуна багыттоо менен күч-аракетин бириктирип, орун алган көйгөйлөрдү талкуулоого шарт түзөт (Predmerska, 2019; Walters, 2011: 8). Жалпысынан жарандардын жарандык турмушка катышуу талаптарын ишке ашырууда негизги оюнчулар болуп саналат (Gevorgyan, 2022: 108).

Жарандык журналистика акыркы он жылда популярдуулукка ээ болуп, барган сайын маанилүү болгон жаңылыктарды жасоодо орду бар түшүнүк катары каралып калды. Жаңы маалымат технологияларынын, атап айтканда, интернеттин, социалдык тармактардын жана акылдуу телефондор маалыматты чогултуу, жайылтуу жана бөлүшүү ыкмасына олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келди. Жарандык журналистика салттуу медиа түзүмдөрдөн тышкары орун алган маалымат каражаттарынын продуктусу катары бул өзгөрүүлөрдүн бир бөлүгү болууга жетишти (Sienkiewicz, 2014).

Маалыматтар жана визуалдык керектөө биздин бүт жашообузду аныктаган заманда, ар бир көз ирмемде телефондорубузга маалыматтын жаңы толкуну кирет жана компьютерлерибиздин экранына чейин жетет. Бирок биз азыр тынымсыз маалымат майданында кабар агымдын алуучулары гана эмес, жаратуучулары да болуп калдык. Маалыматты ар бир адам каалаган убакта, ар кандай окуялар боюнча тажрыйбасы менен бөлүшүүгө мүмкүндүгү бар. Тактап айтканда колубуздагы смартфондор менен ар бирибиз журналист катары жаңылыктарды кабарлоого, камерага жазылган окуяларды башкаларга бөлүштүрө алабыз.

Жарандык журналистика маалыматтын эркин агымын, ачык-айкындуулукту жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине жарандардын катышуусун камсыздоо аркылуу демократияны чыңдоодо жана жарандык коомду өнүктүрүүдө маанилүү ролду ойнойт. Жарандык журналистиканын тарыхы демократиянын, сөз эркиндигинин жана жарандык коомдун идеяларынын өнүгүшү менен тыгыз байланышта. Бул окуяны чагылдырган кээ бир негизги пункттар бар:

1. *Маалыматтык жана айкындуулук*: Жарандык журналистика коомчулукту өлкөдө жана дүйнөдө болуп жаткан окуялар тууралуу ишенимдүү маалымат менен камсыздап, бийликтин иш-аракеттеринин ачык-айкындыгын камсыз кылууга тийиш. Журналисттер өкмөттөрдүн, корпорациялардын жана башка мамлекеттик мекемелердин иш-аракеттерин чагылдырышы керек, ошондо жарандар эмне болуп жатканын толук түшүнүшөт.
2. *Коомдук маселелерди көтөрүү*: Жарандык журналистика коом алдында турган түрдүү социалдык, экономикалык жана саясий маселелерди аныктап, талкууга алып чыгышы

керек. Бул маанилүү темаларга көңүл буруууга жана коомдук диалогду жандандырууга жардам берет.

3. *Жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо*: Жарандык журналистиканын журналисттери укук бузууларга, коррупцияга, зордук-зомбулукка жана башка кыянатчылыкка каршы күрөшүү аркылуу жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоп, көзөмөлчү ролду ойнойт.
4. *Ар түрдүү үндөр үчүн аянтчаны камсыз кылуу*: Коомдук диалогдо ар түрдүүлүктү камсыз кылуу үчүн жарандык журналистика ар түрдүү көз караштарды жана пикирлерди, анын ичинде азчылыктарды жана маргиналдуу топторду чагылдырышы керек.
5. *Жоопкерчилик жана жоопкерчиликти камсыздоо*: Жарандык журналисттер мамлекеттик жана башка коомдук мекемелердин иш-аракеттерине көз салып, коррупция, кыянаттык менен пайдалануу жана мыйзам бузуу фактыларын көрсөтүп, күнөөлүүлөрдү жоопкерчиликке тартууга көмөктөшүшү керек.

Жарандык журналистиканын тарыхы

Жарандык журналистикага басым жасоодон мурун, биринчи кезекте анын тарыхын түшүнүү маанилүү. Жарандык журналистика 20-кылымдын аягы жана 21-кылымдын башындагы технологиялык инновациялар түшүнүгү менен бирге пайда болгон, салыштырмалуу жаңы көрүнүш болуп саналат. Чындыгында, жарандык журналистика калыптанышы узакка созулган кесиби катары каралат. 1908-жылы Миссури университетинде дүйнөдөгү биринчи журналистика мектебинин эшиги ачылган, бирок гезиттер кылымдар мурун болгону талашсыз. Чындыгында Кошмо Штаттардын алгачкы колониялык газеталары кирүү менен өлкөгө тийгизген таасиринин астында басма сөз эркиндиги орун алды. Бирок өлкөдө кесипкөй журналисттер жок болсо (журналистика кесиби түзүлө элек болчу), анда Конституциянын түзүүчүлөрү кандай коргоодо болгон? Жоопту жарандык журналисттер – ар кандай тек-жайы барлар,«формалдуу» журналисттик билими жок болгонуна карабастан, журналистиканын агымына кирген адамдардын артынан орун алды. Алгачкы америкалык басма сөз практика жүзүндө, заманбап жарандык журналистиканын пайдубалын түзгөн кошмо штат катары тарыхта калды (Hughe, 2011: 6).

16-апрель 2007-жылы Виргин политехникалык институтунун кампусунда атышуу болгон. Университеттин аспиранты Жамал Альбаргути жаңылыкты өзү кабарлоону чечти. Милиция кызматкерлери ага калкалоону буйруганда, Альбаргути уюлдук телефонун алып чыгып, аткылоону болжол менен бир мүнөткө созулган видеого тартып алган. Ал видеону («Студенттик тартылган видео» катары CNN телеканалына жөнөткөн. Окуянын жүрүшүн Альбаргути тарткан видео атылган октон болжол менен 200 фут алыстыкта болсо да, эң мыкты чагылдырылган ошол күнү болгон окуя катары бааланып калган. Альбаргутинин иш-аракеттери «жарандык журналистика» деген түшүнүктүн эң сонун үлгүсүн катары каралып, бирок журналистика деп окутулбаган адамдар кабарлоо жоопкерчилигин алган учурда пайда болгон жаңылык катары сыпатталган.

Муну “Онлайн жаңылыктарды чогултуу: “Журналистика үчүн изилдөө жана репортаж” китебинде Стивен Куинн жана Стивен Лэмбл расмий аныктама беришкен. Буга ылайык Куинн жана Лэмбл жарандык журналистиканы эки формада карашкан. Биринчи профессионал эмес журналист катары, коомдун өкүлдөрү салттуу медиага жаңылыктарды жиберүү менен жарыяланган мазмунга салым кошушат. Албаргутинин видеосу жарандык журналистканын бул формасына үлгү болду деп эсептешкен (Hughe, 2011: 1). «Жарандык журналистиканын экинчи формасы коомчулуктун мүчөлөрү белгилүү бир максатта блогдорду же коомчулуктун веб-сайттарын же басылмаларга маалымат чыгарганда пайда болот. Башкача айтканда, жарандар журналисттердин ролун алышат» (Quinn and Lamble, 2008: 44).

2000-жылы Түштүк Кореянын Сеул шаарында “Ар бир жаран кабарчы ” (Every Citizen is a Reporter) деген ураан менен биринчи жаңылык сайты *OhMyNews* негизделген (Quinn and Lamble, 2008: 51). Жарандык журналисттер үчүн гана түзүлгөн бул сайт «жаңы миң жылдыктын жазында төрөлгөн OhmyNews толугу менен 20-кылымдын медиа маданиятын бузат. Биз бирге жаңылыктарды чыгаруу, таратуу жана керектөө ыкмасын өзгөртүүгө аракет кылабыз. Ар бир жаран кабарчы боло алат. Журналист бир гана экзотикалык эмес, журналист ар бир окуяларды байкаган адам катары, аларды сүрөттөйт жана башкалар менен бөлүшөт. Биздин бардык баракчаларыбыз коомдук кабарчыларга арналган. Бизде 10 штаттык жазуучулар, 700гө жакын кабар партизандары жана алты айдан кийин биз OhmyNewsти 4000 партизан менен күн сайын комплекстүү онлайн тыгыз иштөөгө аракет кылабыз. OhmyNews редакциясы - бул онлайн салон, кеңселер, үйлөр жана батирлер сыяктуу болот. Бул үчүн бизде автоматтык түрдө адамдар дүйнөнүн каалаган жерден макалаларды жайгаштырууга мүмкүндүк берген система” деп белгилеген. OhmyNewsтун автору жана негиздөөчүсү О Йен Хо баштаган медиа маданиятына жасаган революция майнап берди. Ал манифестте жазгандардын дээрлик бардыгына жетишти. Буга эки фактор шарт түздү десек болот: саясий жана технологиялык (Торгашев, 2010). Түштүк Кореянын президенти Ро Му Хен шайлангандан кийин биринчи болуп OhMyNewske маек берген (Hughe, 2011: 28).

OhMyNews International сайтынын максаты интернетте жарандык журналистикага кайрылуу болот. Вебсайтта мындай деп айтылат: Жарандык журналистикада бардык нерселер үчүн бирдиктүү терезе болгон эмес. ЖМК жана интернет тууралуу сүйлөшүүдөгү ортогу ажырымды, бириктирүүнү биздин позициябызда OhmyNews толтурууну көздөйт (Hughe, 2011: 30). Жарандык журналистикада жарандарды каарман катары көрөбүз жана сөз эркиндиги сыяктуу маанилүү темаларды жайылтуунун бир жолу катары, иденттүүлүк жана купуялуулукту сактайбыз (Hughe, 2011: 29). OhMyNews сыяктуу веб-сайттар дүйнөгө жана башка маалымат каражаттарына болгон маалыматтарды көрсөтүү үчүн кабарды билдирүүдө баалуу байлык экени талашсыз. Акыркы он жылдын ичинде OhMyNews сыяктуу жарандык журналисттик сайттар тез ылдамдыкта пайда болду. Американын мисалында карасак Examiner журналистика сайты болуп саналат. Вебсайтка ылайык,Examiner.com - бул ички бардык жергиликтүү маалыматтардын булагы катары каралат (Examiner.com) (Hughe, 2011: 30).

Жарандык журналистиканын тарыхый өнүгүүсүн талдоо журналистиканын бул формасы убакыттын өтүшү менен кандай эволюцияланганын жана анын эволюциясына кандай окуялар, технологиялык өзгөрүүлөр жана коомдук кыймылдар таасир этkenin

түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Жарандык журналистиканын тарыхый өнүгүүсүндөгү негизги этаптарга жана окуяларга төмөнкүдөй баяндама бар:

1. Жарандык журналистиканын алгачкы формалары (18-19-кылым): Европада агартуучулук жана буржуазиялык революциялар мезгилинде жарандык журналистика жарала баштайт. Коомдук пикирге таасир этүү, саясий жана коомдук кыймылдарды колдоо үчүн ар кандай басылмалар, брошюралар активдүү таркатылган.

2. Басма сөз жарандык журналистиканын куралы катары (19-кылым): 19-кылымда басма сөз жарандык журналистиканын негизги куралына айланган. Граждандык укуктар жана эркиндиктер үчүн күрөштү, анын ичинде кулчулукту, аялдардын укуктарын жана эмгек шарттарын жоюу учун ку ар түрдүү газеталар жана журналдар маанилуу роль ойногон.

3. Массалык басма мезгили (20-кылым): 20-кылымда полиграфиялык технологиянын өнүгүшү жана массалык коммуникациянын кеңейиши менен жарандык журналистика жалпы коомчулукка жеткиликтүү болуп калды. Бул жолу саясий кыймылдардын жана жарандык укуктарды коргоо уюмдарынын өсүшү менен да өзгөчөлөндү, бул жарандык журналистика тармагындагы активдүүлүктүн өсүшүнө өбөлгө түздү.

4. Санариптик жана интернет доору (20-кылымдын аягынан): Интернеттин жана санариптик технологиялардын пайда болушу менен жарандык журналистика олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду. Социалдык тармактар, блогдор жана онлайн платформалар ой-пикир айтуунун, маалымат таратуунун жана коомдук кыймылдарды уюштуруунун жаңы инструменттерине айланды.

5. Учурдагы тенденциялар жана чакырыктар: Учурда жарандык журналистика фейк жаңылыктардын таралышы, интернет цензурасы жана журналисттердин коопсуздугуна коркунуч туудурган ар кандай кыйынчылыктарга туш болууда. Бирок, ал мамлекеттик бийликтин ачыктыгын камсыз кылуунун, жарандардын укуктарын коргоонун жана демократиялык процесстерди колдоонун маанилүү куралы бойдон калууда.

Жарандык журналистика: концепциясы, багыттары, предметтери

21-кылым медиа чөйрөдө олуттуу техникалык жана технологиялык жаңылануударга ошондой эле «журналист» кесибинин маңызын кайра карап чыгуу үчүн өзгөрүүлөр болгону талашсыз. Бүгүнкү күндө журналистика өзүнүн миссиясын жана функцияларын конкреттүү тажрыйбаларынын деңгээлинде өзгөрүп жатат деген пикир да бар. Биринчиден, “Сколково” бизнес мектебинин жана агенттиктин изилдөөсүнүн жыйынтыгы боюнча бул кесип жоголуу коркунучунда турган тизмеде. Анын ордуна (мисалы, замандын духу менен аталган “медиа коммуникатор”,"семантикалык талаа продюсери", "медиа полициясы", “инфостилист”,“контент агрегаторлорунун редактору”,“мамлекеттик органдар менен байланыш платформасынын модератору” сыяктуу жаңы кесиптер пайда болот. Калыстык үчүн айта кетчү нерсе,бул изилдөөнүн авторлору журналистиканын укугун толук танбайт. Башкача айтканда журналистика келечекте болушун белгилеп, «профессионал журналисттер чоң чыгармачылык таланттарды талап кылган мисалы, автордук публицистика форматтары

иштей берет деп белгилейт (Маслов, 2021: 486). Экинчиден, “жарандык журналистика” термини активдүү жана толугу менен колдонулат.

Дзялошинскийдин айтуусуна таянсак жарандык журналистика бийликке жана саясатчыларга таасирин тийгизет, ал эми саясатчылар жарандардын чыныгы кызыкчылыктарын үйрөнүшөт деп баалайт. Буга ылайык изилдөөчү журналисттин кесиптик ишмердүүлүгүнүн үч парадигмасын сунуштайт: (1) “таасир” журналистикасы (контролдун негизинде, журналист аудиториядан жогору турат, (2) “маалымат берүү” журналистикасы (маалыматтык кызмат көрсөтүүнүн негизинде журналист өз аудиториясына жакын болгону, (3) ”жарандык журналистика" (шериктештиктин негизинде журналист аудиториянын ичинде анын көйгөйлөр менен бирге болот) (Маслов, 2021: 486). Ушундай эле көз караш жарандык журналистика сөздүктөрүнөн да табууга болот жана ал жарандык артыкчылык принцибин кызыкчылыктарын баалуулуктарын ишке ашырган коомдук журналистиканын синоними катары чечмеленет (Маслов, 2021: 486).

Жарандык журналистиканын негизги теорияларын жана концепцияларын карап чыгуу бул тармактын негиздерин жакшыраак түшүнүүгө жана изилдөөнүн негизги багыттарын аныктоого жардам берет. Бул жерде кээ бир негизги теориялар жана түшүнүктөр бар.

1. Терең демократия модели: (Deep Democracy): Америкалык журналист Жеймс Карролл жана анын кесиптештери тарабынан сунушталган бул концепция демократияны өнүктүрүүдө жана колдоодо жарандык журналистиканын маанилүүлүгүн баса белгилейт. Ал жарандардын коомдук күн тартибин түзүүгө жана адатта салттуу маалымат каражаттары көңүл бурбаган маселелерди чагылдырууга катышуусун кубаттайт.
2. Төртүнчү бийлик модели: (Fourth Estate). Бул термин аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот бутактарынан тышкары бийликти кошумча текшерүү катары журналистиканын ролун билдирет. Жарандык журналистика мамлекеттик органдардын жана коомдук институттардын ачыктыгын жана отчеттуулугун камсыз кылуучу төртүнчү бийликтин негизги куралы болуп эсептелет.
3. Коомдук кызыкчылык модели: (Public Interest) Бул теорияга ылайык, журналистиканын негизги максаты коомдук кызыкчылык жана жыргалчылык үчүн кызмат кылуу болуп саналат. Жарандык журналистика көбүнчө маалыматка жетүүнү камсыз кылуунун, жарандардын укуктарын коргоонун, коррупциянын жана мыйзамдуулуктун бузулушунун бетин ачуунун маанилүүлүгүн баса белгилейт.
4. Социалдык конструктивизм модели: (Social Constructivism) Бул теория боюнча жаңылыктар жана маалымат социалдык контекстте түзүлүп, коомдун кызыкчылыктарына жана баалуулуктарына көз каранды. Жарандык журналистика окуяларга ар кандай көз караштарды жана интерпретацияларды ачууга, диалогго жана түшүнүүгө көмөктөшөт.
5. Платформа теориясы: (Platform Theory) Бул теория маалыматка жетүүнү жана пикир алмашууну жеңилдетүүдөгү социалдык тармактар жана онлайн форумдар сыяктуу технологиялык платформалардын ролуна көңүл бурат. Жарандык журналистика бул теориянын алкагында жарандарды жаңылыктарды түзүүгө жана актуалдуу маселелерди талкуулоого тартуу үчүн платформаларды активдүү колдонот.

Кыйынчылыктарга карабастан, жарандардын коомдук маселелерге кызыгуусу, коомдук кыймылдардын активдешүүсү жана көз карандысыз журналисттик изилдөө долбоорлорунун өсүшү сыяктуу кээ бир позитивдүү тенденциялар да бар. Жарандык журналистикадагы учурдагы чакырыктарга жана тенденцияларга баа берүү бизге бүгүнкү медиа чөйрөсүнүн татаалдыгын түшүнүүгө жана демократиялык баалуулуктарды коргоонун жана коомчулукту маалымдоонун маанилүү куралы болгон журналистиканын бул формасын бекемдөө боюнча стратегияларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Изилдөө ыкмаларынын сүрөттөлүшү (мисалы, контентти талдоо, сурамжылоо, интервью ж.б.) Жарандык журналистика боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүдө ар кандай изилдөө ыкмалары, анын ичинде төмөнкүлөр колдонулушу мүмкүн:

1. Контенттик анализ: Бул ыкма жарандык журналисттер тарабынан же алар жөнүндө түзүлгөн тексттерди, сүрөттөрдү, видеолорду же башка мазмунду талдоону камтыйт. Мазмун талдоо жарандык журналистикага байланышкан темаларды, тенденцияларды, практикаларды жана этикалык маселелерди түшүнүүгө жардам берет.

2. Сурамжылоолор жана анкеталар: Жарандардын же журналисттердин арасында сурамжылоолорду өткөрүү алардын жарандык журналистикага карата көз караштарын, ишенимдерин, практикаларын жана күтүүлөрүн аныктоого жардам берет. Бул талдоо менен сапаттык жана сандык маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет.

3. Интервью: Журналисттер, активисттер, саясатчылар же жөнөкөй жарандар менен структураланган же структураланбаган интервьюларды өткөрүү алардын жарандык журналистика жаатындагы көз караштарын, тажрыйбасын жана тажрыйбасын түшүнүүгө жардам берет. Ошондой эле алар туш болгон негизги маселелерди жана кыйынчылыктарды аныктоого жардам берет.

4. Байкоо жана катышуу: Жарандык журналистиканын практикасына реалдуу убакытта байкоо жүргүзүү же жарандык журналистиканын иш-чараларына жана демилгелерине катышуу журналистиканын бул формасы менен байланышкан процесстерди, стратегияларды жана маселелерди түшүнүүгө жол болот.

5. Документтик талдоо: Мыйзамдар, программалык документтер, жоболор же отчеттор сыяктуу документтерди экспертизалоо жарандык журналистика иш алып барган контекстти жана шарттарды түшүнүүгө, ошондой эле укуктук же саясий чектөөлөрдү аныктоого болоруна жардам берет.

6. Окуяны изилдөө: Жарандык журналистика тармагындагы конкреттүү учурларды же окуяларды изилдөө конкреттүү контексттерде журналистиканын бул формасы менен байланышкан мүнөздөмөлөрдү, кыйынчылыктарды жана көйгөйлөрдү табууга көмөк болот.

Civic жана citizen журналистиканын айырмачылыгы

Белгилүү орус изилдөөчүсү И.М. Дзялошинский “Маданият, публицистика, толеранттуулук” (маалымат каражаттарынын калыптанышындагы ролу жөнүндө)

макаласында заманбап журналистиканын үч түрү жөнүндө сөз кылган: Биринчи түрү - башкаруу журналистикасы. Мындагы журналисттердин негизи милдетти маалымат каражаттары аркылуу адамдардын аң-сезимди көзөмөлдөө жана жүрүм-турумуна көз салуу. Экинчи түрү ийгилик журналистикасы болуп саналат. Мында журналисттин башкы милдети адамдардын аң-сезимин башкаруу эмес, маалыматты ийгиликтүү сатуу. Менин басылмамдагы маалыматтар канчалык көп сатып алынса, ошончолук көз караштa мен туура кылып жатам деп эсептейт. Бул базар журналистикасы, маалыматты аудиториясы так аныкталган белгилүү бир түрүнө кызмат көрсөтөт. Журналистиканын үчүнчү түрү шериктештик, кызматташуу, өнөктөштүк журналистикасы. Бул журналистиканын башкы максатына жардам берүү милдетин койгон (Маслов, 2021: 486).

Мында негизги нерсе басылып чыккан тираж же маалыматтын таасири эмес, журналист менен окурмандардын ортосунда өз ара түшүнүшүү болгон. И.М. Дзялошинский “civic journalism” терминин “жарандык журналистика” деп которууну сунуштайт (ата мекендик практикада «жарандык журналистика» түшүнүгү батыштагы чөйрөдө citizen journalism деп аталат). Теоретик мындай деп түшүндүрөт: “Бул (public journalism) коомдук журналистика же коммунитардык (community journalism), рефлексивдүү долбоор, биргелешкен журналистика (participatory journalism) деп аталат. Мындай эки карама-каршы чечмелөө тарыхта англис тилинин практикасында эки түшүнүк бар: “citizen journalism” жана “civic journalism” экөө тең жарандык журналистика деп которулган. Бирок, кесиптик жөнүндө сөз болуп жаткан ЖМКда аудитория үчүн маанилүү болгон маселелерди талкуулоодо аянтча түзгөн журналисттердин ишмердүүлүгү маселелерди талкуулап, ушул талкуулардын алкагында өздөрүнүн жарандык позициясын билдиришет (Маслов, 2021: 486.б).

Орус тили англис тилиндеги эки термин “жарандык журналистиканын” аныктамасынын астында айкалыштыруу менен ырайымсыз тамашага айланган. Демек, биз жарандык журналистиканын кайсы түрү жөнүндө сөз болуп жатканын так түшүнүү үчүн контекстти түшүнүшүбүз керек.

Civic journalism – окурмандардын жарандык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган кесипкөй журналистика. Маңызы коомдук же саясий чөйрөдө байкоочу же курмандык болбоого, массалык маалымат каражаттары аркылуу талкуу аянтчасын түзүүгө жана ага катышуу үчүн чакырыкта турат.

Citizen journalism – бул жөнөкөй жарандардын маалыматтык күн тартибин түзүүгө катышуусу. Биз “Араб жазы”, орусиялык жана украиналык нааразылык акцияларында жана көптөгөн табигый кырсыктарда мындай активдүүлүктүн жаралып жатканын байкадык.

Заманбап дүйнөдө бул тууралуу социалдык тармакта кабарлаган окуянын күбөсү, анын басылма беттеринде билдирген жаңылыктары журналисттен кем эмес роль ойнойт. Майрам болобу, кырсык болобу, митинг болобу же карнавал болобу, дээрлик эч бир иш-чара смартфондору бар “жарандык журналисттердин” – катышуусуз өтпөйт.[1]

[1] https://medium.com/ (алынган датасы: 15.04.2024).

Интернеттин жана жаңы технологиялардын пайда болушу байланыш формаларына чоң таасирин тийгизди. Акыркы заманбап маалыматтык коомдо жарандык журналистика чечүүчү роль ойнойт. Журналистиканын салттуу эмес формаларынын маңызын, потенциалын жана таасир чөйрөсүн түшүнүү жана талдоо үчүн “civic journalism” жана “citizen journalism”терминдеринин аныктамаларын изилдөө зарыл. Маалымат чогулткан адамдар жана аны жайылткан адамдарды жарандык журналисттер деп эсептесе болот. Жарандык журналисттердин Улуттук ассоциациясы тарабынан киргизилген эки сөз айкашына таянсак: кокусунан журналист жана жарандык журналист болуп саналат. Кокус журналист кандайдыр бир окуяларга күбө болгон адам жана маалыматтарды анын ичинде социалдык медиа платформаларына сүрөттөр жана видеолорду тараткан адамдар. Алар өз алдынча иликтөө боюнча иш-аракеттерди кылып, кандайдыр бир маселеге тынчсызданууусун билдирип тургандыгы үчүн жарандык журналисттер деп эсептелет (Gevorgyan, 2022: 108-109). Көбүнчө өзүн жарандык журналистика (citizen journalism) салттуу маалымат каражаттарынан айырмаланып медиа-ресурстар көрсөтүлгөн каражаттарынан түзүлөт. “Жарандык журналистиканын” (civic journalism) жана (citizen journalism) “жарандык журналистиканын” өзгөчөлүктөрүн жалпылап, таблица түрүндө берүүгө болот.

Таблица 1. Civic жана citizen журналистиканын негизги мүнөздөмөлөрү

Параметрлер	Civic journalism	Citizen journalism
Кесипкөй / профессионалдуу эмес сфера	Массалык маалымат каражаттарында кесиптик ишмердүүлүктө журналисттер кызматкер катары	Демилге тууралуу маалымат профессионал эмес адамдардын ишмердүүлүгү
Мүнөздүү иш-чаралар	Аудитория менен иштөө, өнүктүрүү социалдык диалог жана граждандык өзүн-өзү түшүнүү, угуучулардын, өкүлдөрүн активдуулугун жогорулатуу	Өзүн-өзү көрсөтүү, көңүл ачуу, маалымат берүү, фактылар жана окуялар боюнча пикирлер, онлайн коомчулуктарды түзүү
Маалымат бөлүштүрүү каналдары	Расмий катталган массалык маалымат каражаттары	СМО, биринчи кезекте, деп аталган "коомдук медиа"
Иштин предмети	Көрүүчүлөр булак гана эмес маалымат жана анын адресаты, ошондой эле өнөктөш. Аудиториясын тармак колдонуучулары менен чектелген Интернет	Аудитория - маалымат пикир алуу менен кайтарым байланыш жүргүзөт. Аудитория тармак колдонуучулары менен чектелген
Авторлордун ролу	Автор байланыш жараянында рол ойногон, аудиториянын ичиндеги көйгөйлөрүн чечүүдө катышкан шериктеш адам.	Автор салттуу медиадагы тиешелүү материалдарды жеткирүүчү болуп саналат
Маалыматтын шенимдүүлүгү	Жогорку	Мүмкүн болгон диапазон бийиктен төмөн
Кесиптик этикадагы шайкештик	Сөзсүз	Керек эмес, анткени кесиптик ишмердүүлүгүнө тиешеси жок
Материалдарды жарыялоодогу жоопкерчилик	Жогорку мыйзамдарга ылайык	Иш жүзүндө такталган эмес.

Жарандык журналистика сөзсүз болот деп ырастоого жетиштүү негиздер бар. Бирок ал профессионалдык журналистиканын өнүгүшүнө түрткү болсо да, ага алып келе албайт же болбосо альтернатива боло албайт (Маслов, 2021: 487.б).

Жарандык журналистика – окурмандардын жарандык активдүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган кесипкөй журналистика. Маңызы коомдук же саясий чөйрөдө байкоочу же курмандык болбоого, жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу талкуу аянтчасын түзүп, ага катышууга чакырыкта турат.

Блог жана жарандык журналистика

Интернеттин пайда болуусу менен жарандык журналистика жалпыга жеткиликтүү болуп калды. Маалыматты жарыялоо жана бөлүшүү мурдагыдан оңой, ыкчам болуп, айрыкча блогдорду жана социалдык тармактарды алдыга жылдыруу бир топ жеңилдеди. Айтор, кээ бир авторлор журналистиканы блог жүргүзүү деп эсептешет, ал эми башка эксперттер бул пикирге макул эмес. Бирок 21-кылымда блог, социалдык тармак, маалымат, пикир, сезимдерин, ойлорун, ар кандай мазмунда башкалар менен бөлүшүү үчүн көрүнүктүү аянтчалардын бири болуп калды (Licitar, 2018: 6).

Блогосфера бул блогдордун жыйындысы жана бай маалымат аянтчасы. Блогерлерди көбүнчө ММКлар менен бирдей деңгээлде жайгаштырышат. Бирок, бул мамиле толугу менен туура эмес, себеби, журналисттик ишмердүүлүк массалык маалымат каражаттарынын жардамы менен ишке ашса, (ММК), ал эми блогдошуу массалык коммуникация каражаты болуп саналат (SMC). “Блоггинг” түшүнүгүн тар мааниде чечмелесе болот, андан кийин блогдошуу деп түшүнүлөт. Кеңири мааниде блоггинг бул блог жүргүзгөн автордун иш-аракеттеринин жыйындысы. Ал фактыларга, темаларга, инсандарга карата өз пикирин билдирүү жана бул пикирге аудиториясындагы адамдарды катышууга тартуу, блогосферанын катышуучуларынын көңүлү өзүнө бурдуруу максаты турат. Блоггердин кеңири чечмелөөсүнө таянсак, өзүнүн күнүмдүк иш-аракетин гана жүргүзбөстөн, колдонуучунун мазмунуна комментарий берет, жаңылыктар ленталары менен иштейт, рейтингдерин көзөмөлдөп, окурмандардын санын кеңейтүү боюнча ар кандай чараларды көрөт. Бул санариптик дүйнөдө онлайн режиминде колдонуу салттуу медиада кеңири таралганы анык. Социалдык медиада блогдор жана посттор сыяктуу маалымат булактары практика жүзүндө кеңири тарап калды. Айрыкча жарандык журналисттер же күбөлөр тарткан видеолор башкы орунга ээ (Yagodin, 2014: 85).

Негизги медиа жана блог журналистикасынын ортосундагы байланышты сүрөттөп турган учурду "блогизация" деп аташкан. Коммуникативдик ишмердүүлүктүн бир түрү болгон блогдошуу башкалар менен өз ара аракеттенген түрлөрү, анын ичинде журналистикада кирет. Негизи, блогдошуу бул “колдоп турууга багытталган иш интернетте өзүнүн өкүлчүлүгү» жана блогдошуу башка адамдар өздөрүнүн кызыкчылыктары, иш-аракеттери аркылуу жөн гана өз оюн билдиришет. Типтүү мисал Михаил Нефедовдун блогу «neMikhail [2](А.С.Маслов 488.б).

[2] https://nemikhail.livejournal.com (алынган датасы: 30.04.2024).

Жарандык журналистиканын коом ичиндеги орду

Акыркы учурда маалымат коммуникация технологиялары чөйрөсүндөгү революциянын себебинен коомдук тармактарга кызыгуу кайра пайда болду. Бир нече жыл мурда, интернет өз колдонуучуларын маалымат менен камсыз кылууну максат кылган булак деп эсептелген, бирок бүгүнкү күндө интернет менен анын колдонуучуларынын ортосундагы мамиле Web 2.0 куралдарынан улам өзгөрдү. Учурда адамдар интернет аркылуу гана маалымат алышпастан, ошондой эле өз пикирлерин билдирип, жаңылыктар бөлүшүшөт. Муну айтууга кээ бир далилдер бар. Социалдык медиа саясий турмушта болуп жаткан жана коомдогу окуялардын негизинде жарандарга түз же кыйыр түрдө активдүү катышуучу болууга мүмкүнчүлүк берет (Gevorgyan, 2022: 107).

Ондогон жылдар бою гезиттер кабар дүйнөсүндө падыша болгон. Радио жана андан кийин телекөрсөтүү атактуу болуп, гезиттер маалымат каражаттарында белгиленген оюнчу бойдон калды. Бирок жыйырманчы кылымдын аягында интернет келгенден соң маалымат каражаттары түбөлүккө өзгөрдү. Интернет салттуу басма сөз каражаттарында ыңгайлуулук жана тездикти киргизди. Ошентип,“онлайн журналистика” өсүп, адамдар жаңы технологияны кабыл ала баштады. Интернеттеги жарандык журналистика кыймылы 1990-жылдардын аягында блогдордон башталган. Куинн жана Лэмбл блогду “жазуулар жазылган веб-сайттын бир түрү же болбосо журналды же күндөлүктү жаңырткандай эле жайгаштырылган” деген терминди ойлоп тапкан. 1997-жылы чалгындоочу программист Джорн Баргер өзүнүн веб-сайтын сүрөттөп жатканда, www.robotwisdom.com “веблог” катары блогдорго көп көңүл бурулган эмес. Биринчилерден блогдорду түшүргөн негизги окуя 2002-жылы Трент Лотт окуясы болгон. 2002-жылы декабрда, көпчүлүктүн лидери сенатор Трент Лотт, Р-Тенн расисттик комментарийлер боюнча айыптоолор жазылган блогду баштаган (Quinn and Lamble, 2008: 30).

Бир жылдан кийин блогдор журналистиканын таасирдилүүгүн жогорлатууга бир кадам жакындатты. Багдаддын чет жакасында жашаган 29 жаштагы архитектор Салам аль-Жанбаби Ирак согушунун шаар четиндеги таасирин чагылдыруу үчүн “Salam Pax” аттуу блог ачкан.(Quinn and Lamble, 2008: 30). Бул блог дүйнө жүзү боюнча таанылып, жарандык журналистика катары чоң аудиторияга кире алды. Салам Пакс “Salam Pax” кабарлоодогу жаңы моданын башталышы болуп, кийинки жылдарда бир эле типтеги кабар-репортаждын арбын саны жана блогдор пайда болушуна өбөлгө түздү. Көпчүлүк башында блоггерлик кыймыл кайда баратканын билишкен эмес, бирок медиага чоң таасирин тийгизет деп ойлошкон. Мисалы, 2001-жылы жарыяланган онлайн журналистикага сереп салуу макаласында, улук редактор J.D. Lasica мындай деп жазган: Мунун баары кайда баратканын эч ким билбесе да, менин оюмча, блог жүргүзүү жеке веб-трансляция революциясынын нөлдүк негизин билдирет. Веб-блогдошуу журналистиканын жаңы күчтүү формасын жаратат, анткени миллиондогон колдонуучулар, айрыкча жаштар коммунист, репортер, аналитик, талдоочу жана басмакананын жетекчиси катары, жеке телерадиоберүү тармактарында да ишин жүргүзөт. Журналистика тармагына көңүл бургандар блог жүргүзүүнү жарандык журналисттер үчүн каражат катары сунушташат (Hughes, 2011: 20).

Жарандык журналистика салттуу маалымат каражаттарында маалымат берүү менен анын мазмунун кеңейтет. Башкача айтканда, жарандык журналистика кээде негизги маалымат каражаттары көз жаздымда калган темаларды камтыйт (Riaz, 2011: 109). Ошондой эле жарандык журналистиканын эволюциясы чоң медиа уюмдардын жаңылыктарга болгон монополиясын жоготкондугундугун белгилейт. Интернет жана коомдук медиа менен маалымат бөлүшүү эч качан оңой болгон эмес, ошондой эле сураган маалыматты айрым учурда жашырууда керек болот. Жарандык журналистика маалымат каражаттарыны плюрализмге өбөлгө түзөт жана жарандар кандайдыр бир маалыматты жашырып же өздөрү күбө болгон башынан өткөргөн жаңылыктарды болгондой таратат (Riaz, 2011: 114).

Жарандык журналистика коомду демократиялаштырууга салым кошот. Riaz (2011: 114) мындай деди: “Коомдук аренада көбүрөөк добуштар дагы жандуу демократияны кошо алат”. Жарандык журналистика өлкөлөрдө кеңири таралган бардык тиешелүү маалыматтар цензураланган саясий системада, демократияны жактаган чындык. Риаздын айтымында (2011: 115), жарандык жана башка көз карандысыз маалымат каражаттары адамдарды гана эмес, ар кандай көйгөйлөрдү жана өкмөттүн иш-аракеттерин ачык-айкын сын көз менен маалымдайт (Licitar, 2018: 8).

Жарандык журналистика жарандарга ар түрдүү маалыматтарга, түрдүү көз караштарга жана альтернативдүү маалымат булактарына жетүүнү камсыз кылуу менен коомдук пикирге олуттуу таасирин тийгизет. Ошондой эле коомдун басуу жолуна да салымы чоң:

1. Ар түрдүү маалыматтарды берүү: Жарандык журналистика көбүнчө салттуу маалымат каражаттарында тийиштүү түрдө чагылдырылбаган темаларды жана маселелерди камтыйт. Кошумча фактыларды, талдоолорду жана көз караштарды берүү менен журналисттер маселенин кайсы аспектиси коомчулуктун көңүлүн бурушуна таасир эте алышат.

2. Жашыруун маселелерди жана мыйзам бузууларды ачуу: Жарандык журналистика көбүнчө коррупция, адам укуктарынын бузулушу, экологиялык көйгөйлөр ж.б. сыяктуу жашыруун маселелерди жана кыянаттыктарды ачыкка чыгаруу менен алектенет. Бул коомчулуктун көңүлүн башка учурларда байкалбай калышы мүмкүн болгон маселелерге буруюга жардам берет.

3. Коомдук диалогду стимулдаштыруу: Жарандык журналисттер маселелер боюнча ар кандай көз караштарды сунуштоо жана коомдук талкууну стимулдаштыруу аркылуу коомдук диалогду жаратат. Бул коомдук пикирди калыптандырууга жардам берет жана компромисстерди жана чечимдерди табууга жардам берет.

4. Коомдук кыймылдарды жана демилгелерди колдоо: Жарандык журналистика коомдук кыймылдарды, аракеттерди жана демилгелерди активдүү колдойт, бул коомдук пикирди белгилүү бир маселелердин же себептердин тегерегинде мобилизациялоого жардам берет.

5. Бийликке жана мамлекеттик мекемелерге мониторинг жүргүзүү: Жарандык журналистиканын журналисттери бийликтин жана мамлекеттик институттардын ишмердүүлүгүнө мониторинг жүргүзөт, бул алардын ишинин ачык-айкындуулугун, жоопкерчилигин жана натыйжалуулугун камсыз кылат.

Корутунду

Жарандык журналистика журналистиканын кадимки аныктамаларына каршы чыккан жана медиа өндүрүүчүлөр менен аудиториянын ортосундагы мамилени кайра конфигурациялаган татаал жана көп кырдуу феномен катары пайда болду. Бул макалада талкууланган теориялык ыкмалар жарандык журналистиканы профессионалдык репортаждын формалдуу эмес алмаштыруусу катары гана түшүнүүгө болбостугун көрсөтүп турат; Тескерисинче, ал кеңири коммуникация системасынын алкагында катышуунун, сүйлөшүүлөрдүн жана кайра аныктоонун динамикалык процессин билдирет. Анын өсүшү маалымат агымын калыптандырууда колдонуучу тарабынан түзүлгөн мазмундун, тармактык коомчулуктун жана санариптик платформалардын маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. Ошол эле учурда, ал кесипкөй эмес отчеттуулуктун сапаты, ишенимдүүлүгү жана жоопкерчилиги жөнүндө сын талаш-тартыштарды баса белгилейт.

Теориялык көз караштан алганда, жарандык журналистика үзгүлтүксүздүктү да, үзгүлтүктөрдү да камтыйт: ал жарандык активдүүлүктүн көптөн бери келе жаткан салттарына таянат, ошол эле учурда борбордон ажыратылган медиа өндүрүшүнүн жаңы ыкмаларын киргизет. Журналистика менен активдүүлүктүн, репортаж менен пикирдин ортосундагы чекти жоюу менен жарандык журналистика коомдук чөйрөнүн чектерин кеңейтет жана медиа практикасына жеткиликтүүлүктү демократиялаштырат. Ошентсе да, бул демократиялаштыруу жаңы тобокелдиктер менен коштолот, анын ичинде туура эмес маалыматтын таралышы жана журналисттик стандарттардын бузулушу.

Жарандык журналистиканы изилдөө тең салмактуу теориялык көз карашты талап кылат, анын инклюзивдүүлүктү, диалогду жана медиа плюрализмди өнүктүрүү потенциалын таанып, ошону менен бирге анын чектөөлөрүн жана алсыз жактарын моюнга алуу. Медиа пейзаждар өнүгүп жаткандыктан, жарандык журналистика өзүнчө эмес, санариптештирүү, катышуу маданияты жана аудиториянын жүрүм-турумунун өзгөрүшү менен шартталган чоң өзгөрүүлөрдүн бир бөлүгү катары талданышы керек. Бул жагынан алганда, жарандык журналистиканы коммуникациянын теориясы менен практикасындагы үзгүлтүксүз жылыштардын өнүмү жана кыймылдаткычы катары эң жакшы түшүнүшөт.

Колдонулган адабияттар

1. Торгашев, Алексей, «Каждый гражданин – репортёр» (южнокорейский сайт гражданской журналистики OhmyNews)
2. Маслов, А.С. (2021) Профессиональная журналистика, гражданская журналистика и блогерство к вопросу о разграничении понятий https://doi.org/10.34680/2411-7951.2021.4(37).486-491
3. Дзялошинский И.М. Журналистика соучастия. Как сделать СМИ полезными людям. – М., Престиж, 2006. – 104 с.
4. Трофимова, И.А. (2020). Гражданская журналистика России новейшего времени и ее место в структуре медиаполя. Znak: problemnoe pole mediaobrazovanija. 2020. № 4 (38) УДК 070 DOI: 10.24411/2070-0695-2020-10419
5. “About (OhMyNews).” OhMyNews.com. OhMyNews. n.d. Web. 1 Oct. 2010

6. Gevorgyan, Greta, (2022). Civic journalism as a phenomenon of digital civilization. *Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University*, Vol. 1(2), pp.106-120. DOI: 10.46991/JOPS/2022.1.1.106.
7. Licitar, Jasna, (2018) Citizen journalism *University of Zagreb Croatian Studies Communication Sciences,* Examiner. Examiner.com. Examiner, n.d. Web. 14 Dec. 2010.
8. Riaz, S., Anwar Pasha, S. (2011) "Role of citizen journalism in strengthening societies." FWU Journal of Social Sciences 5(1) p. 88-103.
9. Quinn, Stephen, and Stephen Lamble. Online Newsgathering: Research and Reporting for Journalism. Amsterdam: Focal Press, 2008. Print.
10. Hughes, Wally, (2011) Citizen Journalism: Historical Roots and Contemporary Challenges, *Western Kentucky University*.
11. Walters, Kendle. (2011). “Comparative and critical analysis: The roles of civic and traditional journalism.” UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones. 1377. http://doi.org/10.34917/3275266.

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 47-62

eijournal.ilimbilim.kg

открытый журнал евразийских исследований

ЖУРНАЛИСТИКА жана PR / ЖУРНАЛИСТИКА и PR / JOURNALISM and PR
УДК

ПОНИМАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА

Камалидинова Аруукe Санжаровна
магистрант, Трабзонский университет, Турция, kamalovaaruuke70@gmail.com

Аннотация

Гражданская журналистика стала значимым явлением в современных медиасистемах, переосмысливая традиционные границы между профессиональной журналистикой и участием аудитории. В данной статье представлено теоретическое исследование гражданской журналистики, в котором рассматриваются её определения, концептуальные основы и место в медиа- и коммуникационных исследованиях. Опираясь на такие ключевые аспекты, как культура участия, сетевая коммуникация и теория альтернативных медиа, в статье рассматривается, как гражданская журналистика бросает вызов устоявшимся представлениям об авторитете, достоверности и контроле над ситуацией. В то же время поднимаются важные вопросы, касающиеся этики, верификации и устойчивости в цифровой среде. Вместо того чтобы сосредотачиваться на эмпирических примерах, данное исследование направлено на уточнение концептуального охвата гражданской журналистики и её влияния на понимание трансформации медиа. Анализ подчёркивает её двойную роль: как демократизирующей силы, так и источника дестабилизации в меняющемся медиапространстве.

Ключевые слова: гражданская журналистика, средства массовой информации, теория коммуникации, цифровая коммуникация

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 47-62

eijournal.ilimbilim.kg

ЖУРНАЛИСТИКА жана PR / ЖУРНАЛИСТИКА и PR / JOURNALISM and PR
УДК

UNDERSTANDING CITIZEN JOURNALISM: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Kamalidinova Aruuke Sanzharovna
Master's Student, Trabzon University, Turkey, kamalovaaruuke70@gmail.com

Abstract

Citizen journalism has emerged as a significant phenomenon in contemporary media systems, reshaping traditional boundaries between professional reporting and audience participation. This article provides a theoretical exploration of citizen journalism, examining its definitions, conceptual foundations, and place within media and communication studies. Drawing on key perspectives such as participatory culture, networked communication, and alternative media theory, the discussion highlights how citizen journalism challenges established notions of authority, credibility, and gatekeeping. At the same time, it raises critical questions regarding ethics, verification, and sustainability in the digital environment. Rather than focusing on empirical cases, this study aims to clarify the conceptual scope of citizen journalism and its implications for understanding media transformations. The analysis underscores its dual role as both a democratizing force and a source of disruption in the evolving media landscape.

Keywords: citizen journalism, mass media, communication theory, digital communication